

«БЕКТЕМИН»

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик
университетине караштуу филология илимдери боюнча
доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн уюштурулган Д 10.24.699 диссертациялык кеңешинин
алдын ала коргоосу
филология илимдеринин доктору, профессор
Ч. К. Найманова

2025-жылдын 13-июну

ПРОТОКОЛ № 27

Диссертациялык кеңештин төрагасы: филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова (10.02.19)

Диссертациялык кеңештин төрагасынын орун басары: филология илимдеринин доктору, доцент А. Т. Абдраева (10.02.20)

Катышкандар: филология илимдеринин доктору, профессор Б. Х. Кусанова – онлайн (10.02.19); филология илимдеринин доктору, профессор Б. Ш. Усубалиев (10.02.19); филология илимдеринин доктору, профессор П. К. Кадырбекова (10.02.20); филология илимдеринин доктору, доцент Г. К. Джумалиева (10.02.20); филология илимдеринин доктору, доцент Д. И. Козуев (10.02.20); филология илимдеринин доктору, доцент Б. Б. Нарынбаева (10.02.20); филология илимдеринин доктору, доцент А. Н. Сыдыков (10.02.20); филология илимдеринин доктору, доцент Ч. С. Тулеева (10.02.20)

Окумуштуу катчысы: филология илимдеринин кандидаты, доцент Н. Б. Джаркинбаева (10.02.20)

Күн тартибинде:

Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын «**Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты**» деген темада 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин коргоого сунуш кылуу үчүн алдын ала талкуу.

Илимий жетекчиси – филология илимдеринин доктору, профессор Усубалиев Бейшенбай Шеңкеевич.

УГУЛДУ:

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова:

– Саламатсыздарбы, урматтуу диссертациялык кеңештин мүчөлөрү! Бибигуль Хакимовна онлайн тартибинде отурумга катышып жатат. Кворум бар, анда отурумду ачык деп жарыялоо менен күн тартибиндеги маселени талкуулоого өтөлү.

Урматтуу кесиптештер, К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Жакынкы жана Орто Чыгыш өлкөлөрүнүн филологиясы кафедрасынын аспиранты Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын «**Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты**» деген темада 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча жазылган кандидаттык диссертациясын алдын ала талкуулоо. Окумуштуу катчысы Н. Б. Джаркинбаевага сөз берели.

Окумуштуу катчысы, ф.и.к., доц. Джаркинбаева Н. Б.:

Буудайбекова Эльнура Шейшенбековна 1986-жылы 7-февралда Талас областына караштуу Кара-Буура районундагы Бакайыр айылында мугалимдердин үй-бүлөсүндө төрөлгөн.

2003-жылы Кыргыз-Кувейт университетине (азыркы Эл аралык Кувейт университети) “филологиялык билим берүү” (араб тили) багыты боюнча тапшырып, аны 2007-жылы ийгиликтүү аяктайт. Ошол эле жылы аталган университеттеги араб тилинин филологиясы адистиги боюнча магистратурага өтөт. Аны 2009-жылы бүтүрөт. 2007-2010-жылдары К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинен “Мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу” адистиги боюнча экинчи жогорку билим алган.

Буудайбекова Эльнура Шейшенбековна 2007-жылдан азыркы мезгилге чейин Эл аралык Кувейт университетинин гуманитардык жана табигый илимдер факультетинин деканатында методист-инспектор, академиялык суроолор боюнча башкы адис, офис-регистратор, окуу иштери боюнча декандын орун басары болуп иштеген. 2024-жылдан баштап аталган университеттин аспирантура жана магистратура, эл аралык байланыштар бөлүмүнүн башчысы, араб тили филологиясы кафедрасынын ага окутуучусу болуп эмгектенип келе жатат.

2016–2019-жылдары К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин аспирантурасында «текештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими» (10.02.20) адистиги боюнча окуган.

Диссертациянын темасы – **«Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты».**

Илимий жетекчиси: филология илимдеринин доктору, профессор, КР УИАнын мүчө-корреспонденти Б. Ш. Усубалиев.

Диссертациянын темасы жана илимий жетекчиси 2017-жылдын 31-майындагы К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин Окумуштуулар кеңешинин жыйынында №11-протокол боюнча бекитилген.

Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялык комиссиясынын диссертациялык иштердин темаларынын электрондук реестрине 2017-жылдын 31-майында катталган.

Диссертациялык иштин темасы К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин чыгыш таануу жана эл аралык мамилелер факультетиндеги жакынкы жана орто чыгыш өлкөлөрүнүн филологиясы кафедрасынын илим изилдөө багытына, илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планына жана изденүүчүнүн демилгесине ылайык тандалып алынып, жүзөгө ашырылды.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларын толук чагылдырган КР УАК тарабынан диссертациялардын материалдарын жарыялоо үчүн сунушталган Ата-мекендик жана чет элдик илимий басылмаларда 9 илимий макала, анын ичинен импакт-фактору 0,1ден кем эмес журналдарда 4 илимий макала, бешөө РИНЦге кирген ар кандай басылмаларда жарыяланган. Жалпы басылмалардын көрсөткүчү 101 баллды түздү.

К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин кыргыз филологиясы факультетинин кыргыз жана түрк тилдеринин теориясы кафедрасынын жана жакынкы жана орто чыгыш өлкөлөрүнүн филологиясы кафедрасынын 2024-жылдын 27-июнунда өткөн №7 кеңейтилген отурумунда талкуудан өткөн. Отурумдун төрагасы — филология илимдеринин доктору, проф. м.а. Б. Ж. Усмамбетов.

Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын өздүк делосунда КРнын Улуттук аттестациялык комиссиясынын талаптарына ылайык бардык документтер тиркелген: изденүүчүнүн арызы, илимий жетекчи — филология илимдеринин доктору, профессор Б. Ш. Усубалиевдин пикири, жарыяланган эмгектердин тизмеси, илимий тема жана илимий жетекчини бекитүү тууралуу буйрук, изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча актылар.

Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын бардык талаптарына жооп берет. Суроолор болсо, жооп берүүгө даярмын.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова: Сөздү иштин жалпы мазмунун маалымдоо үчүн диссертантка 10-15 мүнөт убакыт берели.

Диссертациялык иштин темасы боюнча Э. Ш. Буудайбекованын доклады, презентация слайддары 15 мүнөт.

Диссертант Буудайбекова Э. Ш.: Саламатсыздарбы урматтуу төрага, жана диссертациялык

кеңештин жалпы мүчөлөрү! Сиздердин назарыңыздарды «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» аттуу диссертациянын кыскача мазмунуна бурмакчымын.

Диссертациялык иш киришүү, 4 баптан, корутунду, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат. Ар бир баптын аягында кыскача тыянактар чыгарылды. Киришүү бөлүмүндө диссертациянын актуалдуулугу, максат-милдеттери көрсөтүлүп, илимий иштин жаңылыктары, практикалык мааниси, коргоого коюлуучу жоболор берилген.

Теманын актуалдуулугу, биринчиден, учурдагы тарыхый-коомдук кырдаалга ылайык, Кыргызстандын башка өлкөлөр, анын ичинде араб өлкөлөрү менен алака-катышынын өнүгүшү эки тилди салыштырып изилдөө зарылдыгын коюп отурат. Ошондой эле, экинчиден, жалпы эле фразеологизмдерге байланыштуу теориялык түйүндүү маселелер менен, үчүнчүдөн, кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдер атайын өз алдынча терең илимий изилдөөгө муктаж экендиги менен да түшүндүрүлөт.

Изилдөөнүн максаты – кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдерди структуралык жана семантика-стистикалык жактан өз ара салыштыра иликтеп, бул боюнча эки тилдеги жалпылык менен айырмачылыкты аныктоо.

Бул максатты жүзөгө ашыруу үчүн төмөнкүдөй **милдеттер** коюлду:

- жалпы тил илиминде, түркологияда, анын ичинен кыргыз жана араб тилиндеги фразеологизмдерге тиешелүү жазылган илимий эмгектерге сереп салуу аркылуу изилдөөнүн багыттарын белгилөө;

- кыргыз, араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдерди жыйнап, белгилүү бир иретке келтирүү; эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин сөздүктөрүн түзүү;

- эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин курамын аныктоо менен структуралык жактан топторго, топтордун ичинен типтерге жиктөө, алардын жаралуу, жасалуу ык-амалдарын аныктоо;

- кыргыз жана араб тилинде жыйналып алынган анималисттик фразеологизмдерге лингвостатистикалык илик жүргүзүү;

- эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди семантикасына карай топторго бөлүштүрүп, кепте туюндурган маанисине, көтөргөн жүгүнө, аткарган функциясына карата семантика-стистикалык талдоолорду жүргүзүү;

- кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантикалык-структуралык жактан бир-бирине дал келүү жана дал келбөөчүлүктүн себеп-өбөлгөлөрүн аныктоо.

Алынган жыйынтыктардын практикалык баалуулугу. Изилдөөнүн натыйжалары кыргыз тилин эне тил катары да, бөтөн тил катары да үйрөнүүчүлөр үчүн, котормо менен алектенген адистер үчүн, араб тилинин грамматикасын, стилистикасын окутуучулар жана үйрөнүүчүлөр үчүн керек болот, араб тилинин стилистикасы боюнча сабактардын мазмунуна олуттуу салым кошот. Иштеги айрым фактылар, ойлор, байкоолор араб адабияты сыяктуу предметтерди өтүүдө, булар боюнча атайын курстарды түзүүдө, методикалык колдонмолорду даярдоодо, семинарларды уюштурууда, лингвопоэтика, стилистика, семантика сыяктуу лингвистиканын башка тармактарын иликтөөдө, үйрөнүүдө, өтүүдө пайдаланылары шексиз.

Бул табылгалар теориялык жана практикалык мааниге ээ болуу менен бирге аталган жагдайлар изилдөөнүн илимий жана практикалык маанисин айгинелейт.

Илимий иштин коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Фразеологизмдер, анын ичинен кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдер да лексиканын өтө татаал жана бай сөз каражаттарынын катарына кирет, ошондой эле алардын окшоштуктары жана айырмачылыктары бар, ошондуктан бирдиктүү функционалдык өңүттөн атайын салыштырма-типологиялык изилдөөнү талап кылат.

2. Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди структуралык жактан алганда, алардын түгөйлөрүнө жана маанилерине карап, толук эквиваленттүү, жарым-жартылай эквиваленттүү жана эквивалентсиз деп бөлүштүрүүгө болот.

3. Маанилеш анималисттик фразеологизмдер эки тилде арбын учурайт, бирок алардын баарын тең эле окшош кароого болбойт, жалпысынан маанилеш болгону менен, семантика-стилистикалык мааничелери, боёкчолору боюнча өз ара айырмаланышат.

4. Эки тилде тең анималисттик фразеологизмдер, негизинен, сүйлөшүү жана көркөм стилде колдонулат; колдонулуу жигердүүлүгү жагынан көөнөрүүгө учурап, пассивге өтүп бараткан анималисттик фразеологизмдер эки тилде тең кездешет.

5. Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдер адамдын ички-сырткы сыпат-сапатын, мүнөзүн билдирүүчү касиетке ээ, айрыкча адам мүнөзүн чагылдыруучу фразеологизмдер ойду курч, таасирдүү, образдуу кылып көрсөтө алат жана алар өз ичинен структуралык, семантикалык топторго бөлүнөт.

6. Кыргыз жана араб тилдериндеги убакыт-мезгилди, сан-өлчөмдү туюндурган туруктуу анималисттик сөз айкаштарынын ортосунда жалпылык да, ошондой эле айырмачылык да бар. Мындагы айырмачылык эки элдин жашоо ыңгайындагы, географиялык орун алуусундагы өзгөчөлүк менен шартталат.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Диссертациялык иште издөнүүчү тема боюнча эки тилдеги тиешелүү илимий адабияттарды чогултуп, илимий-теориялык сереп жүргүздү, ошондой эле фактыларды анализдөө, топтоо, системалаштыруу, жыйынтыктарды формулировкалоо жана жалпылоо иштерин ишке ашырды.

Диссертациянын натыйжаларынын апробацияланышы.

Иштин негизги жыйынтыктары Бишкек мамлекеттик университети тарабынан өткөрүлгөн эл аралык илимий-теориялык конференциясында (25.10.2019), «Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим тармагын санариптештирүү аны өнүктүрүүнүн жаңы чөйрөсү катары» аттуу ЖОЖдор аралык аспиранттардын илимий-практикалык конференциясында (11.11.2019), Касым Тыныстанов атындагы ЫМУда «I Тыныстанов окуулары» (3.11.2022), ф.и.д., академик С. Ж. Мусаевдин илим жолундагы 50 жылдыгына жана 70 жаш маарекесине арналган «Академик Сыртбай Мусаев жана кыргыз тил илими» (28.12.2023) аттуу эл аралык илимий-практикалык конференцияларында, Бюллетень науки и практики (Россия, 2023, 2024), ALATOO ACADEMIC STUDIES (2023) журналдарында кыргыз жана араб тилдеринде жасалган баяндамаларда чагылдырылды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларын толук чагылдырган КР УАК тарабынан диссертациялардын материалдарын жарыялоо үчүн сунушталган Ата-мекендик жана чет элдик илимий басылмаларда 9 илимий макала, анын ичинен импакт-фактору 0,1ден кем эмес журналдарда 4 илимий макала, бешөө РИНЦге кирген ар кандай басылмаларда жарыяланган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү.

Иш киришүүдөн, төрт баптан, баптар боюнча жыйынтыктардан, жалпы корутундудан, пайдаланылган адабий булактардын тизмесинен, интернет ресурстарынан жана тиркемеден турат. Иштин жалпы көлөмү 192 бет.

Киришүүдө иштин актуалдуулугу негизделип, максаты, милдеттери көрсөтүлүп, илимий жаңылыгы, коргоого коюлуучу негизги жоболор берилип, алынган натыйжалардын колдонуу чөйрөсү аныкталып, алардын апробациясы, жарыяланышы жана иштин түзүмү тууралуу маалыматтар берилген.

1. Изилдөөнүн теориялык негиздери (илимий адабияттарга сереп) деп аталган 1-бап 4 бөлүмчөдөн туруп, анда фразеология илими боюнча бүгүнкү күнгө чейинки орус тил илиминде, түркологияда жана кыргыз тил илиминде, араб тил илиминде изилденген адабияттарга хронологиялык негизде сереп салынып, андагы ийгиликтер, жетишкендиктер жана талаш-тартышты жаратуучу маселелер изилдөөчү тарабынан талдоого алынды.

1.1. Фразеологизмдердин жалпы тил илиминде жана орус тил илиминде изилдениши деп аталган бөлүмдө Ш. Балли, В. Виноградовдордун эмгектерине сереп салуу менен бирге академик В. В. Виноградовдун окуусун улантып, өз концепциясын сунуш кылышкан В. Л. Архангельский, А. В. Кунин, Н. М. Шанский, М. Т. Тагиев, М. М. Копыленко, З. Д. Попова, А. И. Молотков, Д. Н. Шмелев, Н. Н. Амосова, И. И. Чернышева, А. М. Бабкин, В. П. Жуков, Ю. П. Солодуб өндүү окумуштуулардын эмгектери талдоого алынды. Фразеологизмдин теориялык маселелерин иликтеген изилдөөлөргө басым жасалды. Аларга карата

диссертанттын өзүнүн жеке пикири берилди.

1.2. Фразеологизмдердин түркологияда изилдениши деген бөлүмдө Түркологияда да С. К. Кенесбаев, Ш. У. Рахматуллаев, З. Г. Ураксин өндүү белгилүү окумуштуулар башында турган көптөгөн изилдөөчүлөр тарабынан фразеологизмдердин табият-маңызы тигил же бул түрк тилдеринин биринин мисалында ар тараптан караштырылып, тиешелүү илимий-жалпылоолор чыгарылгандыгына күбө болдук.

1.3. Фразеологизмдердин кыргыз тили илиминде изилдениши деген бөлүмдө *Кыргыз тил илиминде илимий-фразеологиялык негиздин түзүлүшү жана системалаштыруу, кыргыз тил илиминдеги фразеологизмдерди салыштырма изилдөөлөр доору, кыргыз лексикографиясында фразеология тууралуу сөздүктөр жана окуу китептеринин басылып чыгуусу* деп үчкө бөлүп, хронологиялык тартипте караштырылды.

1.4. Фразеологизмдердин араб тили илиминде изилдениши деген бөлүмдө араб тил илиминдеги стилистиканын, анын ичинде чечендик өнөрдүн өнүгүү этаптары, классификациясы бөлүнүп көрсөтүлүп, ошол өңүттөгү эмгектерге сереп салынды

Сонунда фразеологизмдерге арналган илимий-теориялык адабияттар боюнча ойлор жыйынтыкталып, келечекте кыргыз тил илиминде фразеологизмдерди салыштырып изилдөө проблемалары жана багыттары белгиленди.

2. «Изилдөөнүн материалдары жана методдору» деп 2-бап аталып, бул бапта изилдөөнүн негизин түзгөн материалдар, изилдөөдө колдонулган илимий методдорго токтолдук.

Кыргыз жана араб тилдериндеги фразеологизмдерди **изилдөөнүн объектиси** катары кароо менен, анималисттик лексикага байланыштуу тилдик бирдиктерди, алардын лексика-семантикалык жана тематикалык топторун, колдонулуш өзгөчөлүктөрүн, жасалуу жолдорун, стилистикалык жактан аткарган функциясын изилдөөгө алууда зарылдыгына жараша бир нече ыкмаларга, метод-усулдарга кайрылды. Өзүнчө жаңы метод иштелип колдонулган жок.

Изилдөөнүн предмети – изилденип жаткан эки тилдеги сөздүктөрдө, чыгармаларда жана тексттердеги анималисттик фразеологизмдер, алардын стилистикалык, лексика-семантикалык жана морфологиялык табият-маңызы.

Изилдөөнүн методологиялык негизи катары тил илиминдеги, түркологиядагы жана кыргыз тил илиминдеги жана араб тил илиминдеги ушул багытта жазылган илимий эмгектерди, монографияларды, сөздүктөрдү, адабий чыгармалар, эпостор ж.б. алабыз.

Төрт милдетти (байкоо жүргүзүү, жалпылоо жана башка) аркалаган салттуу сыпаттоо методу жана тилдик бирдиктердин семантикасына ык койгон компоненттик илик жүргүзүү методдору бүтүндөй фразеологизмдердин табият-маңызын ачып берүүгө багытталса, аталган ык-амалдардын натыйжаларына таянган салыштырма методу аркылуу жүргүзүлгөн талдоодо саыштырылып жаткан тилдердеги фразеологизмдердин турпат жана мазмун жагынан жалпылыгы менен айырмачылыгы караштырылып, тиешелүү натыйжалар, теориялык жалпылоолор чыгарылды.

Үчүнчү бап «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин структуралык мүнөздөмөсү» деп аталып, ишибиздин бул бөлүмүндө кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин структуралык мүнөздөмөсү, өз ара байланыш типтери, сөз түркүмдөрүнө болгон карым-катышы, морфологиялык жактан түзүлүш үлгүлөрү иликтенип, фразеологизмдердин курамындагы компоненттердин санына ылайык өз ичинен топторго (эки компоненттүү, үч компоненттүү), топтордун ичинен типтерге бөлүштүрүлүү менен, фразеологизмдердин семантикалык бир бүтүндүк экендиги эске алынып, колдонулуш чөйрөсү, активдүүлүгү, стилдик табияты позициясынан, лексикалык талдоонун ык-амалына ылайык иликке алынды.

3.1. Кыргыз жана араб тилдериндеги эки компетенттүү анималисттик фразеологизмдер

Эки тилдеги ЗАТ АТООЧ+ЗАТ АТООЧ тибиндеги түрмөктөр эки тилде тең арбын учураарына күбө болдук, кыргыз тилинде көпчүлүгүнүн эки компоненти тең уңгу түрүндө кездешти. Ал эми араб тилинде биринчи компоненти көбүнчө уңгу түрүндө келери, экинчи компоненти илик жөндөмөсүндө түзүлөрүн байкадык. Мисалы: رأس الأفعى (с.с. башы жыландын) бул жерде رأس (баш), الأفعى (жыландын) мааниси жамандыктын булагы. Кыргыз тилиндеги үч компоненттүү *жыландын башын көрсөтүү* фразеологизмине

мааниси жактан жарым-жартылай дал келет.

– Бул типтеги фразеологизмдердин ичинен *аркар көз - عيون المهابة* (уюнун маахат) (аркар көз), *шумкар көз - عين النسر* (уюну аннастр) (бүркүт көз) түрмөктөрү формалык жана маанилик жактан, т.а., тилдеги мааниси, стилистикалык табияты, лексикалык составы, грамматикалык түзүлүшү боюнча бири-бирине дал келип, толук дал келүүчүлүктү түзсө, *доңуз айбат - نمر من ورق* (кагаз жолборс), *бото көз عيون المهابة* (уюнун маахат) (эликтин көзү); *قلوب الذئاب* (с.с. карышкыр жүрөк – жолборс жүрөк; ж.б. фразеологиялык каражаттары маанилик жактан гана бири-бирине дал келип, айрымдары жөн гана үндөшүп жарым-жартылай дал келүүчүлүктү туюндураат.

– ЗАТ   АТООЧ+ЭТИШ   жана   ЭТИШ+ЗАТ   АТООЧ
моделиндеги анималисттик фразеологизмдер *эшек такалоо* түрмөгү «эч нерсе кылбай, иш бүтүрбөй бош жүрүү, убакытты бошко, бекерге өткөрүү» маанисин туюнтуп, маанилик жактан араб тилиндеги *نش الذباب* (с.с., чымын кубалоо), фразеологиялык каражатына дал келет. *Эшек такалоо / نش الذباب* (нашша зиббаб) *عد غريبان* (с.с. карга саноо) тизмектери, кыларга иши жок бекерчиликти элестүү чагылдырып, терс баа, мааниде оозеки жана көркөм чыгармаларда кеңири кездешет: *Эми аны байкап калса, силер эшек такалап жүрөсүңөрбү дебейби?* (М.Т.); - *Кокуй – ой! Ушу жашка келип, мен шаарда эшек такалап жүрүпмүнбү?* (К.Ж.);

- *Эмнеге келбейт, үйдө эмне чымын уулайбы? (эшек такалайбы?)* (Т.А.). Бул түрмөктөр (*эшек такалоо, نش الذباب, عد غريبان*) өз алдынча турганда да, контекст менен алып караганда да маанилери бири-бирине толук дал келип, сүйлөм ичинде алардын бирин экинчиси менен алмаштырып койгондо да маани бузулбай сакталгандыгын жогорудагы мисалдар тастыктайт. Демек, биз бул туюнтмаларды эки тилдеги (кыргыз жана араб) толук маанилеш фразеологизмдердин катарына кошсок болот.

3.2. Кыргыз жана араб тилдериндеги үч компоненттүү анималисттик фразеологизмдер

Жылан дегенде эле, дене-боюбуз дүркүрөп, чочуп, коркуп кетерибиз белгилүү болгондой, бирөөгө сес көрсөтүү, чочутуу же коркутуу үчүн жасаган аракетти таамай туюндурган **жыландын башын кылтыйтуу** метафоралык фразеологизми өтө элестүү, образдуу келип, эмоционалдык касиетке ээ.

– *قطع رأس الأفعى* (с.с. жыландын башын кесүү) жамандыктан кутулуп чыгуу, жаман нерселердин аягына чыгуу маанисин билдирип стилдин бардык түрлөрүндө колдонулуп келет.

– *لبس له جلد النمر* (жолборстун терисин кийгизди) “аябай кыйноо, катуу кысымга алуу, ызалоо” маанисин туюндуруп кыргыз тилиндеги **ит өлүк кылуу, ит терисин башына каптоо** түрмөгүнө мааниси жагынан жакындайт.

3.3. Кыргыз жана араб тилдериндеги төрт компетенттүү анималисттик фразеологизмдер

– *Кой оозунан чөп албаган, أكل القطة لساتك* (с.с., мышык сенин тилиңди жеп кетти),

– *حصلت القطة لسان شخص* с.с., мышык бирөөнүн тилин алды) «кишиге өйдө карабаган, абдан жоош, момун, куулук - шумдугу жок, эч кимге жаманчылык кылбаган» маанисин билдирет: *Кой оозунан чөп албаган момун не бир адамдардын сөөгү ушу мүрзөдө чириген* (К. Осмоналиев).

Өгүз өлбөсүн, араба сынбасын эптеп-септеп, анчалык кыйналбай, катуулап киришпей, илең-салаң аракет менен маанисин билдирет. **Өгүз өлбөсүн, араба сынбасын**, - деди сары сакалчан (К. Баялинов).

Кыргыз тилиндеги *зат атооч+этиш+зат атооч+этиш*, араб тилиндеги *этиш+зат атооч+этиш+зат атооч* моделиндеги фразеологиялык бирдиктер көбүнчө эки өзөктүү болорун байкадык.

Төртүнчү бап «Кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-стилистикалык мүнөздөмөсү»

Фразеологизмдерди семантикалык топторго бөлүштүрүү бизге чейинки изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде да Ж. Осмонова, Н. Ы. Осмонова, П. С. Эстебесова ж.б. орун алып келген. Биз алардын пикирлерин көңүлгө түйүү менен, эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди өз алдыбызча төмөнкүдөй топторго бөлүп кароону туура таптык:

– кыргыз жана араб тилиндеги адамдын сырткы турпаты аркылуу оң жана терс маанини (баалоону) билдирген фразеологизмдер;

– адамдын ички дүйнөсүн, касиет-касыретин туюнткан кыргыз жана араб тилиндеги оң жана терс маанини билдирүүчү анималисттик фразеологизмдер;

– кыргыз жана араб тилиндеги мезгилдик маанини, убакытты, сан-өлчөмдү билдирген анималисттик фразеологизмдер

4. 1. Кыргыз жана араб тилиндеги адамдын сырткы турпаты аркылуу оң жана терс маанини (баалоону) билдирген фразеологизмдер.

«Асылдык, аруулук, сымбаттуулук» маанисин туюнткан фразеологизмдер: *бото көз, аркар көз* «жоодураган, балбылдаган чоң көз». Бостондун боз тамы бар, *бото көздүн* баары бар (элдик ыр). Жогорудагы сүрөттөөлөрдөн «*бото көз*», «*аркар көз*» фразеологизмдери көзгө урунат. Бул тизмектерде салыштырмалуу сулуулукту таамай чагылдырары айкын көрүнүп турат. Ушул эле аркар көз фразеологизмине сыңарлаш болуп араб тилиндеги төмөнкү мисалды карасак болот:

• عيون المهابة (с.с. антилопа көз), ألمح من الغزال (с.с. маралдан дагы сулуу) «сулуулук, татынакайлык» маанисин араб элинде غزال (марал) лексемасы түзөт.

Адамдын жагымсыз кебете-кешпирин туюнткан фразеологиялык тизмектер: Бул семантикалык топко *иттин чүкөсүндөй, карганын шыйрагындай, карга шыйрак, күлгө оонаган күчүктөй, түлөгөн тайлактай, чычкактаган чил көздөнгөн, күлдүү күчүк, سمينه مثل الخنزير (аял затына айтылган семиз чочкодой), مثل ضفدع (с.с. бакадай өңү серт), قندیل البحر مثل (с.с. медузага окшогон өңү серт), كي غراب (каргадай кара маанисинде), أقبح هزيلين الفرس و المرأة (эң жагымсыз баскан аял затына тиешелүү)* тизмектери кирет.

«Албеттүү, олбурлуу жана күч-кубаттуу» маанисин билдирген фразеологизмдер: *Бука белиндей моюн* – моюнунун жоондугу буканын белиндей жоон, күчтүү моюн түрмөктөрүн «Манас» эпосундагы төмөнкү саптардан кездештире алабыз.

Моюну бука белиндей,

Оп тартканда деми бар

Улуу-Белдин желиндей (СО, 2, 185),

أشد من فيل (с.с. пилдей эр жүрөк), أشجع من نيث. لأن الأسد أشد الحيوانات شراسة وأشجعها (с.с. арстандан дагы эр жүрөк), أحمي من أست النمر (с.с. жолборстун чабуулунан сактан) тизмектерин киргизебиз.

«Кубатсыз, дармансыз, илмийген, куру дымак» адамдарды сүрөттөөдө колдонулуучу фразеологизмдер: кыргыз жана араб тилинин фразеологиялык корунда «абдан арык, кабырылып өтө арыктаган, иймейген, тыртайган» маанисин туюнткан *ийне жеген иттей, ат жыгачтай*. Кенебестикти, өтө жай кыймылды билдирген фразеологизмдер катары *козулуу кой, ийне жеген иттей, ийне жуткан иттей, таш бакадай кыбырайт, бит сыгарга алы жок* деп берилсе, араб тилинде *أحيا من ضب (с.с. таш бакадан кичине эле жандуурак), أبطأ من غراب نوح (с.с. Нухтун каргасынан дагы жсай), نمر من ورق (с.с. кагаз жолборс), أرق من رداء البقرة التي طاحت يكثرأ سكاكينها (с.с. жыгылган уй бычактарды көбөйтөт б.а. союлат деген мааниде)* ж.б.

4. 2. Адамдын ички дүйнөсүн, касиет-касыретин туюнткан кыргыз жана араб тилиндеги оң жана терс маанини билдирүүчү анималисттик фразеологизмдер

4. 2.1. Адамдагы оң касиет-сапатты билдирүүчү фразеологизмдер

Акылмандыкты, даанышмандыкты, эстүүлүктү, кыраакылыкты туюнткан фразеологизмдер: *балыкка тил, дөңгөчкө жсан киргизүү, бөдөнөдөн куйрук чыгаруу, тай качырбас боз айгыр*, башкача айтканда, элин бүлгүн-чачкынга учуратпаган, эл үчүн дайыма кам каргөн,кең пейил, калыс деген мааниде. «Акылмандык, көрөгөчтүк, көсөмдүктү» өтө таамай, образдуу чагылдырган *жыландын тилин билүү, жсөргөмүштүн жөтөлгөнүн билүү, кумурсканын улутунганын билүү*, هو أبصر من غقاب ملاح (ал чөлдүн бүркүтүндөй көрөгөч) тизмектери бар.

Байымдуулукка, бекемдикке, сабырдуулукка байланыштуу фразеологизмдер: Адамдагы тың, бышык, чыйрактык сапаттар жоокерчилик жана көчмөндүү турмушту башынан өткөрүп, ар кандай кыйынчылык турмушка бышкан кыргыз элинин улуттук менталитетине таандык негизги касиет-сапаттардын бири. Буга байланыштуу *алдына ат салдырбаган, аттын кулагы менен тең ойноо, ат ойнотуу, биттин ичегисине кан куйган,ит жандуу, жабылуу кара инген, аттанып түшүү, жыландын тилин билүү, текенин өтүндөй*.

قطب 9 أرواح (с.с. тогуз жандуу мышык), له سبع ارواح مثل القطط (с.с. анын мышыкка окшоп жети жаны бар), قلبه قد قلب جميل (с.с. жүрөгү төөнүн жүрөгүндөй) ж.б. фразеологиялык бирдиктерди кездештиребиз.

Дармандуулукту, эрдикти жана эр көкүрөктүүлүктү билдирген фразеологизмдер: *жолборс жүрөк, арстан жүрөк, жолборс төш, жолборс кыял, бөрү көз, бөрү кулак, бөрү зат* ал эми араб тилинде *هو اسم الأسد. والأسد أجزأ الحيوانات وأشجعها. أجزأ من أسامة* (с.с., *Усамага караганда кайраттуу. Бул арстандын аты. Арстан жанымбарлардын ичинен эң тайманбас жана эң эр жүрөк*), *شجاع الأسد* (с.с., *арстандай күчтүү*), *عين الذئب* (бөрү көз) ж.б. фразеологиялык туюнтмалары бар.

4.2.2. Адамдагы жаман сапатты туюндуруучу фразеологизмдер

Акмактык, бейакылдык, наадандык, дөдөйлүккө байланыштуу фразеологизмдер: кыргыз адабий тилинин корунда, ошондой эле араб тилинде адамдардагы терс мүнөз, сапаттарды көрсөтүүчү фразеологиялык айкалыштар оң мүнөз, сапаттарды туюнткан фразеологизмдерге салыштырмалуу көптүгү жана стилистикалык боёктуулугу, стилистикалык баалоочулук касиетинин молдугу менен айырмаланат.

Эшектин мээсин жеген, эшек мээ, тоок мээ, ал эми араб тилиндеги *أحمق من نعامه* (с.с. акылсыз төө куш), *دجاج يضحك- غبي*, (с.с. тооктун таманындай б.а. этиятсыз, шалаакы), *مثل مقلب الدجاج- افعل شيئاً بلا مبالاة ، قذرة ، ملتوية* (с.с. күлкүчү тоок-келесоо, макоо маанисинде).

- *غبي كالحمار* (с.с., эшектей акылсыз).
- *أجسام الجمال و عقول العصفير* (с.с., денеси төө, мээси чымчык).

Жалкоолукту, пайдасыздыкты, калпычылыкты чагылдырган фразеологизмдер: жумуштан, иштен качкан, эринчээк, иштөөгө мойну жар бербеген жалкоолукту, эч нерсеге чыдамы жок, тийип-качма жалакайлыкты туюндурган *кыларга иши жок, саларга кушу жок, эшек такалоо, ат тердетпей, ит кууп жүрүү*, араб тилинде *نش الذباب* (с.с., чымын кубалоо), *عمال يكش ذباب* (аммалу якши зибаб) (с.с. чымын кууган жумушчулар), *أحيا من ضب* (с.с. таш бакадан жандуураак).

4.3. Кыргыз жана араб тилдериндеги мезгилдик маанини, убакытты, сан-өлчөмдү, адамдын жаш курагын туюндуруучу анималисттик фразеологизмдер

Кыргыз жана араб тилдериндеги мезгилдик маанини, убакытты, сан-өлчөмдү туюндуруучу анималисттик фразеологизмдер

Эки эл тең көчмөн турмушта жашап, мал баккандыктан, убакытты элдик өлчөөлөр, белгилүү бир жашоо образы менен аныкташкан. Мисалы: *Бээ саам*-бээни саагандын ортосундагы убакыт. Болжолдуу түрдө бир жарым, эки саатка барабар. *فواق ناقة* (*төө сааганча*) деп которулуп өтө кыска убакытты билдирет. Себеби, төөнү өтө аз ылдамдыкта саап бүтөөрү бизге белгилүү.

Уй тилиндей кичирээк, анча чоң эмес көлөмдөгү нерсени билдирет. *Уй тилиндей* үч-төрт көчөнү эми эле тегеренип чыкпайбы? (М. Т.). *Уйдун бөйрөгүндөй* анча көп эмес, аз эле, кичинекей деген маанини билдирет: *Уйдун бөйрөгүндөй* болгон аз эл. *Куш тилиндей:* кичинекей, тырмактай, аз гана. *Куш тилиндей* бир нерсе тийген го колуна. *ركب نذب البيعر* (с.с., төөнүн куйругуна минүү, б.а. бир нерсенин эң аз бөлүгү). *جناح بعوضة* чиркейдин канаты өтө кичинекей дегенди билдирет.

Илимий иштеги коргоого коюлуучу жоболордун негизинде жыйынтыктар чыгарылды:

– Кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдердин көпчүлүгү метафоралык-метонимиялык ык-амалдын негизинде жаралып, стилистикалык табияты, колдонулуш чөйрөсү боюнча оозеки сүйлөшүү жана көркөм стилге таандык.

– Фразеологизмдерди түзүп турган компоненттеринин саны боюнча эки тилде тең эки, үч компоненттүү түрмөктөр басымдуулук кылат, т.а., эки компоненттүү фразеологиялык туюнтмалар (кырг.-84, араб – 65) - 149 болсо, үч компоненттүү тизмектердин саны (кырг.-87, араб-48) –135, төрт компоненттүү тизмектердин саны (кырг.- 14, араб- 11) – 25.

– Эки тилдеги формалык жана маанилик жактан, т.а., тилдеги мааниси, стилистикалык багыты, лексикалык составы, грамматикалык түзүлүшү боюнча бири-бирине шайкеш келип, толук эквиваленттүүлүктү түзгөн фразеологизмдер бар.

– Эки тилдеги (кыргыз жана араб) анималисттик фразеологизмдер сырткы турпаты жагынан дал келип, жарым-жартылай эквиваленттүүлүккө ээ, бул сыяктуу түрмөктөр эки тилде арбын учурайт.

– Кыргыз жана араб тилдеринде формалык жактан да, маанилик жактан да бири-бирине дал келбеген, бир гана тилде кездешкен эквивалентсиз фразеологизмдер да өтө арбын. Мындай дал келбөөчүлүк эки элдин

географиялык жашоо шарты, тектеш эмес тилдерден болгондугу, дүйнө тааным, маданий жана үрп-адат, каада-салт өзгөчөлүктөрү менен шартталат.

– Адамдын сырткы сапатын билдирүүчү фразеологиялык түрмөктөр, анын сырткы көрүнүшүн, кебете-кешпирин, тулку-боюнун түзүлүшүн, кийген кийимин ж.б.у.с. сырткы белгилерин туюндуруп, сандык жактан да, сапаттык жактан да ички сапатты билдирүүчү түрмөктөрдөн бир топ эле алсыздык кылат.

– Адамдын ички касиет-сапатын туюнткан фразеологизмдер – адамдын сыртынан сезип-туя албаган, көрө албаган анын жеке ички дүйнөсүнө гана таандык – акылдуулук, эмгекчилдик, адилеттик, баатырдык, чыдамкайлык, кара ниеттүүлүк, сарандык, ач көздүк, жалкоолук, мактанчаактык, арамзалык, коркоктук, оройлук ж.б. сапаттарын чагылдырып, мында адамдын терс касиет-сапатын билдирген фразеологиялык каражаттар, оң мүнөз, сапатты туюнткан фразеологизмдерден сандык жактан көптүгү, семантикалык табиятынын түрдүүлүгү, стилистикалык баалоочулук касиетинин молдугу, өтө образдуу жана таасирдүүлүгү менен айырмаланат.

– Кыргыз жана араб тилдериндеги убакыт-мезгилди, сан-өлчөмдү туюндурган туруктуу анималисттик сөз айкаштары арбын эле учурайт, алар кандайдыр бир көркөмдүк зарылдыктан гана эмес, турмуштук муктаждыктан, талаптарында жаралган.

– Кыргыз жана араб тилдериндеги убакыт-мезгилди, сан-өлчөмдү туюндурган туруктуу анималисттик сөз айкаштарынын ортосунда жалпылык да, ошондой эле айырмачылык да бар. Мындагы айырмачылык эки элдин жашоо ыңгайындагы, географиялык орун алуусундагы өзгөчөлүк менен шартталат.

Жыйынтыгында, бизди курчап турган жан-жаныбарлар дүйнөсүнө илик жүргүзүүдө, эки тилдеги жаныбарлар аркылуу жасалган 500дөн ашуун (кырг. – 288, араб. – 268) фразеологизм бар экендиги маалым болду.

Эки элдин жалпы эле дүйнө-өмүрүнүн, турмуш-тиричилигинин, географиялык шартынын өзгөчөлүгүнөн жана тилдердин бейтектештигинен улам кээ бир жаныбарларга байланыштуу жаралган түрмөктөр салыштырылып жаткан тилдердин биринде гана учурайт. Мисалы араб тилинде океан жана чөлдүү аймактардагы жаныбарлар менен түзүлгөн фразеологизмдер кездешти: (араб тилинде: крокодил, медуза, антилопа, осьминог (сегиз бут) ж.б.; кыргыз тилинде: чил, бөдөнө, бүргө ж.б.).

Көңүл бурганыңыздар үчүн чоң рахмат!

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова: Рахмат, Эльнура Шейшенбековна! Эми диссертантка суроолоруңузда болсо берсеңиздер. Сын-пикир, сунуштарды суроолордон кийин билдиребиз.

Филология илимдеринин доктору, профессор П. К. Кадырбекова:

1. Эльнура Шейшенбековна, сиздин илимий ишиңиз кайсы илимий багытта каралган?
2. Осьминог дегенди кыргызча кантип которсо болот?
3. Компоненттик илик жүргүзүү методун айтып бериңизчи. Ишиңизде бир мисал менен.

Диссертант Э.Ш. Буудайбекова:

Сурооңузга чоң рахмат, Памира Кадырбековна!

1-суроого жооп: Лингвостилистикалык, лингвостатистикалык илик жүргүзүлүп, илимий тыянактар чыгарылды.

2-суроого жооп: Ал эми *осьминог* деген сөз кыргызча *сегиз бут* болуп которулат экен.

3-суроого жооп: *Компоненттик илик жүргүзүү* ык-амалы, негизинен, фразеологизмдердин, сөздөрдүн семантикасына өзгөчө ык коёт да, алардын лексика-семантикалык топторун ачып берүү, алардын түшүндүрмө фразеологиялык сөздүктөрдө камтылган маанилерин аныктоо өндүү милдеттерди аркалайт. Мисалы, «эч качан», «эч убакта» деген жалпы семаны туюндурган фразеологизмдер (*төөнүн куйругу жерге тийгенде, جاء بقرئي حنار – эшек эки мүйүзү менен келди*)– *эшекте эч качан мүйүз болгон эмес жана болбойт дагы, бул түрмөк төөнүн куйругу жерге тийгенде фразеологизмине мааниси жасаганын дал келип, экөөнүн жалпы мааниси – болууга мүмкүн эмес же болбой турган нерсе.*) «мезгил», «заман» деген майда семаларга бөлүнүп, эмоциялык-экспрессивдик оң маани (бааны) да билдиришет. Бирок булар өз ара жалпылыкты түзгөнү менен, ушул эле маалда бири экинчисинен айрымаланбай койбойт, дал ушул айырмачылык алардын ар бирин өз алдынча бирдик катары жашатып турат.

Филология илимдеринин доктору, доцент Ч. С. Тулеева:

Эльнура Шейшенбековна, менде мындай суроо бар:

1. Эмне себептен сиз когнитивдик эмес, лингвистикалык нукта иликтөөгө алдыңыз?
2. Фразеологизмдердин компоненттеринин саны жалпы фразеологиялык мааниге (семантиканы камтуу, образдуулук, эмоционалдык) жагынан кандайдыр бир таасир бере алабы?
3. Көбүнчө кайсы айбанаттар менен түзүлгөн фразеологизмдер кыргыз тилинде көп экен жана кайсы айбанаттар менен араб тилинде көп экен?

Диссертант Э. Ш. Буудайбекова: Сурооңуз үчүн чоң рахмат, Чынара Сартаевна!

1-суроого жооп: Чындыгында айтканда, мен ишимди баштаган учурда концепт, когнитивдик нук кыргыз тилинде колдонула элек болчу, т. а., булар жөнүндө кеңири маалыматтар жок эле. Экинчиден, ар бир тилдик кубулуш а дегенде лингвистикалык бирдик катары изилдениши абзел деп эсептейм, андан соң аны башка ар кандай нукта (психологиялык, эстетикалык, когнитивдик) изилдөө жакшы жемишин берет. Үчүнчүдөн, биз лингвистикалык илик менен гана чектелип калганыбыз жок, фразеологизмдер – бул улуттук кубулуш болгон соң биз эки башка маданияттагы элдердин фразеологизмдерин карап жаткан соң, когнитивдик тип илиминин да табылгаларын, жетишкендиктерин пайдаландык. Келечекте когнитивдик нукта караштыра турган болсок, биз изилдөөнүн предмети катары бир гана семантикалык топту (м.: «асылдык») алар элек, маселени терең жана ар тараптуу чечүү үчүн.

2-суроого жооп: Анча деле таасир эте албайт, кеп анын колдонуш жыштыгында жатат. Кээ бир фразеологизмдер көп колдонулган сайын, метафора сыяктуу эле өзөнүн образдуулук, б. а., жаңылык катары кабыл алынбай атоо маанисинен өтүп кетиши мүмкүн.

3-суроого жооп: Тиркемеде таблица түрүндө дагы берилген. Кыргыз тилинде итке байланыштуу фразеологизмдер көп кездешээри маалым, ал эми араб тилинде мышыкка байланыштуу фразеологизмдер көптүк кылыт жана алардын дээрлик көпчүлүгү оң сапаттарды билдирет. Ошондой эле кыргыз тилинде жылкыга байланыштуу фразеологизм көп болсо, араб тилинде төөгө байланыштуу өтө көп фразеологизм бар.

Филология илимдеринин доктору, доцент Г. К. Джумалиева: Менде бир эле суроо бар. Слайддан көрсөткөндөй эле сизде толук дал келген фразеологизмдер *шумкар көз* кыргыз тилинде - *عين النسر* (уюуну аннасири) (бүркүт көз) араб тилинде түрмөктөрү формалык жана маанилик жактан т.а., тилдеги мааниси, стилистикалык багыты, лексикалык составы, грамматикалык түзүлүшү боюнча бири-бирине дал келип, толук дал келүүчүлүктү түзөт дедиңиз. Ал эми кыргыз тилинде *бөдөнөнүн сүтү*, араб тилинде *чымчык сүтү* жарым жартылай дал келет дептирсиз эмне үчүн?

Диссертант Э.Ш. Буудайбекова: Сурооңуз үчүн чоң рахмат, Гульнура Кабылбековна! Бул эки фразеологизмдин лексикалык составы, грамматикалык түзүлүшү боюнча бири-бирине дал келип, бирок тилдеги мааниси экөөнүкү эки башка. Кыргыз тилинде *бөдөнөнүн сүтү* «ичимдик, ичкилик, арак» деген маанисин туюндурса, араб тилиндеги *чымчык сүтү* «сейрей кездешүүчү же такыр эле табылбаган нерсе» маанисин берет.

Филология илимдеринин доктору, доцент Д. И. Козуев: Кыргыз эли сыяктуу эле араб эли дагы көчмөн болгон. Көчмөн жашоо образында эки элде айырмачылык бар бекен, эгер бар болсо, анималисттик фразеологизмдерде чагылдырылганбы?

Диссертант Э.Ш. Буудайбекова: Сурооңуз үчүн чоң рахмат, Дурус Исакбаевич! Албетте, эки эл көчмөн болгону менен, географиялык абалы бөлөк болгон: кыргыз эли тоодо, кыштоо, жайлоодо көчүп жүрүшсө, араб эли чөлдө көчүп, конуп жүрүшкөн. Улам чөптүү жерге көчүп, чөп түгөнгөн кезде журт которушкан. Араб тилиндеги төөгө байланыштуу фразеологизмдер анын сырткы турпатына гана эмес ички туюм, касиет-сапаттарын дагы чагылдырат, ал эми кыргыз тилинде төөнүн сырткы көрүнүшүнө гана басым кылынып, тескерисинче жылкы жаныбарынын ички, сырткы сыпаттарына кененирээк көңүл бурулат. Мисалы: араб: *قلبه قد قلب جميل* (с.с., *жүрөгү төөнүн жүрөгүндөй*); кырг: *төөнүн куйругу жерге тийгенде, жылкы кыял*.

Филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова: Башка суроо жок болсо, менде мындай бар. 1. Эки компоненттүү фразеологизмдердин басымдуулугун кантип түшүндүрөсүз? 2. Иштин

перспективалары кандай?

Диссертант Э.Ш. Буудайбекова: Берилген суроолоруңуз үчүн чоң рахмат, Чолпон Капаровна!

1-суроого жооп: Эки компоненттүү фразеологизмдердин басымдуулугун түшүндүрүү үчүн, тилдин табиятына, фразеологизмдердин түзүлүш өзгөчөлүктөрүнө жана коммуникациядагы ролуна көңүл буруу керек. Эки компоненттүү фразеологизмдер – бул бир эле учурда кыска, так жана эмоционалдуу маанини жеткирүүчү фразеологизмдер. Мындай фразеологизмдер сүйлөмдү узартпай эле, ойду так жана нуска айтуу мүмкүнчүлүгүн берет. Эки компоненттүү фразеологизмдер тилдин экспрессивдүүлүгүн, образдуулугун жана түшүнүктүүлүгүн камсыздайт. Ошондуктан алар тилде кеңири колдонулат жана башка татаал түзүлүштөргө салыштырмалуу басымдуулук кылат.

2-суроого жооп: Келечекте когнитивдик нукта салыштырып кароо, эки тилдин фразеологиялык сөздүктөрүн түзүү.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова: Биринчи эксперт филология илимдеринин доктору, доцент Б. Б. Нарынбаевага сөз берилет.

Филология илимдеринин доктору, доцент Б. Б. Нарынбаева: Саламатсыздарбы, диссертациялык кеңештин жалпы мүчөлөрү! Д 10.24.699 кеңешинин биринчи эксперти катары Э. Ш. Буудайбекованын «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» аттуу 10.02.20 – тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине берген корутунду пикирибиз төмөндөгүдөй:

1. Диссертациялык кеңеште корголо турган кандидаттык диссертациянын адистикке тиешелүүлүгү:

Буудайбекова Эльнура Шеишенбековнанын Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика- структуралык табияты аттуу 10.02.20 — тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу учун жазылган диссертациялык иши 10.02.20 тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистигинин профилине дал келет.

Изилдөөнүн максаты – кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдерди структуралык жана семантикалык жактан өз ара салыштыра иликтөө менен, эки тилдеги жалпылык менен айырмачылыкты аныктоо. Бул максатты жүзөгө ашыруу үчүн төмөнкүдөй милдеттер коюлат:

- орус тил илиминде, түркологияда, анын ичинен кыргыз жана араб тилиндеги фразеологизмдерге тиешелүү жазылган илимий эмгектерге сереп салуу аркылуу изилдөөнүн багыттарын белгилөө;
- кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдерди жыйнап, белгилүү бир иретке келтирүү; эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин сөздүктөрүн түзүү;
- эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин курамын аныктоо менен структуралык жактан топторго, топтордун ичинен типтерге жиктөө, алардын жаралуу, жасалуу ык-амалдарын аныктоо;
- кыргыз жана араб тилинде жыйналып алынган анималисттик фразеологизмдерге лингвостатистикалык илик жүргүзүү;
- эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди семантикасына карай топторго бөлүштүрүп, кепте туюндурган маанисине, колдонулган чөйрөсүнө, аткарган функциясына карата тил маданияттык талдоолорду жүргүзүү;

Изилдөөнүн объектиси — кыргыз жана араб тилдериндеги фразеологизмдер, алардын семантика-структуралык табияты.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негизи – изилдөө ишибиздин биринчи бөлүмүндө жалпы тил илими, орус тил илими, түркология, кыргыз жана араб тил илиминдеги фразеология боюнча изилдөө абалы баяндалат. Ар бир бөлүмдө бул тармакта изилдөө жүргүзгөн окумуштуулардын иши жана алар караган маселелер жөнүндө жалпы маалымат берилет. Алардын эмгектерин биз өз изилдөөбүздө таяныч катары колдонгондугун белгилей кеткибиз келет.

Изилдөөнүн методдору катары эмпирикалык (жыйноо, каттоо, которуу ж.б.) жана теориялык (сыпаттоо, салыштыруу, жалпылоо, компоненттик илик жүргүзүү, анализ ж.б.) методдор жана ык-

амалдар пайдаланылды.

Бул ыкма-методдор изилдөөнүн негизги максатына жетүүсүнү өбөлгө түзгөн.

2. Илимий иштин актуалдуулугу, биринчиден, кыргыз жана араб тилинин фразеология тармагында орун алган түйүндүү теориялык маселелер менен шартталса, экинчиден, кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдер атайын алгач ирет салыштырылып изилденип жаткандыгы, мындай мүнөздөгү иликтөө илимий да, практикалык да муктаждык экендиги менен түшүндүрүлөт.

3. Изилдөөнүн илимий жаңылыгы – кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдер алгач ирет салыштырылып иликтөөгө алынып, натыйжада, эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин структуралык, семантикалык топторго жиктелип, алардын колдонулуш чөйрөсү, активдүүлүгү, стилдик табияты позициясынан териштирилгендигинде, лингвостатистикалык илик жүргүзүлүп, илимий тыянактар чыгарылгандыгында жатат.

Коргоого сунушталган негизги жоболор:

- Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдер лексиканын өтө татаал жана бай сөз каражаттарынын катарына кирет. Ошондой эле алардын окшоштуктары жана айырмачылыктары бар, ошондуктан бирдиктүү функционалдык өңүттөн атайын салыштырма-типологиялык изилдөөнү талап кылат;
- Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди структуралык жактан алганда, алардын түгөйлөрүнө, маанилерине карап, толук, жарым-жартылай дал келгендер жана дал келбегендер деп бөлүштүрүүгө болот;
- Маанилеш анималисттик фразеологизмдер эки тилде арбын учурайт, бирок алардын баарын тең эле окшош кароого болбойт, жалпысынан маанилеш болгону менен, семантикалык жагынан боёкчолору боюнча өз ара айырмаланышат;
- Эки тилде тең анималисттик фразеологизмдер, негизинен, сүйлөшүү жана көркөм стилде колдонулат; колдонулуу жигердүүлүгү жагынан көөнөрүүгө учурап, пассивге өтүп бараткан анималисттик фразеологизмдер эки тилде тең кездешет;
- Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдер адамдын ички-сырткы сыпат-сапатын, мүнөзүн билдирүүчү касиетке ээ, айрыкча адам мүнөзүн чагылдыруучу фразеологизмдер ойду курч, таасирдүү, образдуу кылып көрсөтө алат.
- Материянын жашоо формасынын кызматын аткарган убакытты, мезгилди, сан-өлчөмдү билдирүүдө да фразеологизмдердин ролу чоң.

4. Диссертациядагы жыйынтыктардын жана корутундулардын илимий жактан негизделиши.

Изилдөөчү тарабынан төмөнкүдөй илимий натыйжалар алынган:

- 1- жыйынтык.** Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди салыштырып изилдөөнүн маанилүү ык-амалдары аныкталды; (2-глава 2.2-параграфы).
- 2- жыйынтык.** Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди структуралык жактан алганда, алардын түгөйлөрүнө жана маанилерине карап, толук дал келгендер, жарым-жартылай дал келгендер жана дал келбегендер деп бөлүштүрүүгө болору көрсөтүлдү; (3-главанын 3.2-параграфы).
- 3- жыйынтык.** Эки тилде тең анималисттик фразеологизмдер, негизинен, сүйлөшүү жана көркөм стилде колдонулат; колдонулуу жигердүүлүгү жагынан көөнөрүүгө учурап, пассивге өтүп бараткан анималисттик фразеологизмдер эки тилде тең кездешери такталды; (3-главанын 3.1., 3.3—параграфтары).
- 4-жыйынтык.** Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдер адамдын ички- сырткы сыпат- сапатын, мүнөзүн билдирүүчү касиетке ээ, айрыкча адам мүнөзүн чагылдыруучу фразеологизмдер ойду курч, таасирдуу, образдуу кылып көрсөтө алат жана алар өз ичинен структуралык, семантикалык топторго бөлүнөт; (3-главанын 3.3, 3.4).
- 5-жыйынтык..** Адамдын оң сапатын туюндурган фразеологизмдерге салыштырмалуу терс сапатты билдирген фразеологизмдер эки тилде тең басымдуулук кылат (4.2.2 параграфы).

6-жыйынтык. Эки тилде материянын жашоо формасынын кызматын аткарган убакытты, мезгилди, сан-өлчөмдү билдирүүдө жан-жаныбарлар катышкан фразеологизмдер аркылуу абдан таасын бере алган сөз каражаттары орун алгандыгына күбө болдук (4.3.1).

5. Сунушталган жыйынтыктардын жасалыгын деңгээли.

1-жыйынтыгы жаңы эмес, анткени тектеш эмес тилдериндеги анималисттик фразеологизмдерди салыштырып изилдөөнүн маанилүү ык-амалдары болгон (Эстебесова П.);

2-жыйынтыгы жаңы, эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди структуралык жактан алардын түгөйлөрүнө жана маанилерине карап, толук дал келгендер, жарым-жартылай дал келгендер жана дал келбегендер деп бөлүштүрүүгө болору көрсөтүлдү;

3-жыйынтыгын жаңы деп эсептесе болот, эки тилде тең анималисттик фразеологизмдер, негизинен, сүйөшүү жана көркөм стилде колдонулат; колдонулуу жигердүүлүгү жагынан көөнөрүүгө учурап, пассивге өтүп бараткан анималисттик фразеологизмдер эки тилде тең кездешери такталды;

4-жыйынтыгы дагы жаңы, анткени эки тилдеги анималисттик фразеологизмдер адамдын ички-сырткы сыпат- сапатын, мүнөзүн билдирүүчү касиетке ээ, айрыкча адам мүнөзүн чагылдыруучу фразеологизмдер ойду курч, таасирдуу, образдуу кылып көрсөтө алат жана алар өз ичинен структуралык, семантикалык топторго бөлүнөт;

5-жыйынтыгы жаңы эмес, себеби адамдын оң сапатын туюндурган фразеологизмдерге салыштырмалуу терс сапатты билдирген фразеологизмдер негизи эле ар бир тилде басымдуулук кылат деген тыянак буга чейин эле айтылган (Нарынбаева Б.).

6-жыйынтыгы жаңы деп эсептөөгө болот, эки тилде материянын жашоо формасынын кызматын аткарган убакытты, мезгилди, сан-өлчөмдү билдирүүдө жан-жаныбарлар катышкан фразеологизмдер аркылуу абдан таасын бере алган сөз каражаттары орун алгандыгына күбө болдук.

6. Алынган жыйынтыктардын теориялык жана колдонмо багыттарга тиешелүү маселелерди чечүүдөгү наркы.

Изилдөөнүн натыйжалары кыргыз тилин эне тил катары да, бөтөн тил катары да үйрөнүүчүлөр үчүн, котормо менен алектенген адистер үчүн, араб тилинин грамматикасын, стилистикасын окутуучулар жана үйрөнүүчүлөр үчүн керек болот, араб тилинин стилистикасы боюнча сабактардын мазмунуна олуттуу салым кошот. Бул табылгалар теориялык жана практикалык мааниге ээ болуу менен бирге аталган жагдайлар изилдөөнүн илимий жана практикалык маанисин айгинелейт

7. Диссертациянын негизги жоболорунун, жыйынтыктарынын жана корутундуларынын жарыяланышы.

Диссертациянын негизги мазмуну изденүүчүнүн төмөндөгү илимий эмгектеринде чагылдырылган:

1. Буудайбекова, Э. Ш. Кыргыз-араб тилдериндеги адамдын касиет-сапатын, мүнөзүн билдирүүчү анималисттик фразеологизмдер [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова // Билим жана тарбия илимий педагогикалык журналы Махмуд Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш Университети. –2018. –№ 1(26). –С. 28-32.

2. Буудайбекова, Э. Ш. Кыргыз жана араб тилдериндеги төөгө байланыштуу анималисттик фразеологизмдер [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова // Билим жана тарбия илимий педагогикалык журналы Махмуд Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш Университети. –2019. № 2 (29), – С.43-47.

3. Буудайбекова, Э. Ш. Кыргыз жана араб тилиндеги жылкы компонентине байланыштуу анималисттик фразеологизмдер [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова // Вестник Исык-Кульский гос.ун-та им.К.Тыныстановы. –2023. –№ 54-2. – С. 109-118. <https://elibrary.ru/item.asp?id=60003863>.

4. Буудайбекова, Э. Ш. Кыргыз жана араб тилдериндеги мезгилдик маанини, убакытты, сан-өлчөмдү билдирген анималисттик фразеологизмдер [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова, Б. Ш. Усубалиев // ALATOO ACADEMIC STUDIES. Эл аралык Ала-Тоо университети. – 2023. –№ 3. – С. 296-307. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54881655>.

5. Буудайбекова, Э. Ш. Фразеологизмы кыргызского и арабского языков, передающие

отрицательные качества человека [Текст]/ Э. Ш. Буудайбекова, А. Махмуд Исмаил, Е. Али Мохамед - Халаф // Бюллетень науки и практики. –2024. –№ 1 т.10. – С. 454-459. <https://elibrary.ru/item.asp?id=59722192>

6. Буудайбекова, Э. Ш. Араб тил илиминдеги фразеологизмдердин изилдениши [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова, Г. И. Абдылдаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. –2024. –№ 10. – С. 52-57. <https://elibrary.ru/item.asp?id=68646302>.

Буудайбекова, Э. Ш. Соматические и анималистические фразеологии в модели имя существительное + имя существительное в кыргызском и арабском языках [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова, А. Т. Оторчиева // Бюллетень науки и практики. –2024. –№ 7 т.10. – С. 556-561. <https://elibrary.ru/item.asp?id=68483524>.

8. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши.

Авторефератта диссертациянын негизги мазмуну кыскача чагылдырылган. Автореферат диссертацияга шайкеш келет, бирок орусча котормосун бир сыйра тактап коюу керек.

Ишке карата сунуштар жана кемчиликтер

1. Диссертациялык иштин авторефератында (орусча) коргоого коюлган жоболорун стилистикалык жактан кайрадан бир сыйра карап, кыска, так жана жыйынтыктуу формада берилишин сунуштайм.
2. Изилдөөнүн илимий-теориялык негиздери деген 1-баптын 1.1., 1.2, 1.3 бөлүмчөлөрүндө хронологиялык иреттүүлүк сакталган эмес. Мисалы: 15- бетте Ж. Осмонова 1972, А.П. Назаров 1998, Ж. Мукамбаев 1998, Ж. Осмонова 2007-ж. доктордук диссертация андан соң, 1969, 1973, 1974, 1978- жылдардагы эмгектер жазылып калган, ушул сыяктуу мүчүлүштүктөр 26- 27- беттерде да байкалат.
3. Р. Эгембердиевдин 1977, 1976, 1979-жылдардагы эмгектери берилген жана анын мектеп окуучуларына арналган фразеология тууралуу китептери толук адабияттардын тизмесине кошулган эмес;
4. Б.13. В.Л. Архангельский, А.В. Кунин, М.Т. Тагиев, М. М. Копыленко, З. Д. Попова, Н. Н. Амосова деген орус окумуштуулардын аттары аталып бирок эмгектери колдонулган адабияттын тизмесине кирбей калган; Ушул сыяктуу Б.14. А. М. Мелеровичтин «Окказиональная фразеологическая деривация в текстах литературных произведений» (1986), Т. В. Писанованын «Национально-культурные аспекты оценочной семантики» (1997); Б.15-16 :М.Ф.Чернов («Азыркы иуваш тилинин фразеологиясы» (1988), И. Г. Кусимова «Казак эпосундагы фразеологизмдер» (1991), К. А. Мамедова «Фразеологическая синонимизация в современном азербайджанском литературном языке» (1983), Х. А. Каххарова «Фразеология Абдуллы Кадыри» (1985), С. Г. Басильева «Татарско—русские языковые параллели в фразеологической анатомии» (1987), Т. Г. Боргоякова («Структурно-семантические типы фразеологических единиц хакасского языка» (1982), Л. М. Готовцева «Фразеологические единицы с соматическим компонентом языка саха, как объект сопоставительного изучения» (1994), М.А. Азимова «Фразеологическая единицы со структурой простого предложения в современном немецком и узбекском языках» (1981), Р. Х. Аннаева «Грамматическая структура и семантика устойчивых словосочетаний в (на базе названий частей тела) в памятниках туркменского языка» (1981); Ш. У. Рахматуллаевдин (17-б.), А. П. Назаровдун (22-б.), фразеология боюнча жазылган илимий эмгектери каралып, бирок адабияттардын тизмесине жазылбай калган.
5. 4-баптын кээ бир бөлүмчөлөрүнүн аталыштарына өзгөртүүлөрдү киргизүү сунушталат.
6. 15-6. К. Дуйсетаева «Семантико-стилистическая характеристика особенностей казахских фразеологизмов» (1977) деген эмгегинин аталышы толук берилбей калган жана казахских эмес, казахских.
7. Техникалык каталар кездешет: Эстебесова, П. С. Кыгыз жана түрк тилиндеги анималисттик фразеологизмдер [Текст]: моногр. / П. С. Эстебесова. — Бишкек: Мега Формат, 20212. — 200 б.; Кыргыз тилинин түшүндүрмө - /Туз. Э. Абдулдаев, Д. Исаев — (1969).

9. **Жетектөөчү мекемени жана расмий оппоненттерди бекитүү боюнча сунуштун негизделиши.**

Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» аттуу 10.02.20 - тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине төмөндөгүлөрдү сунуш кылат:

Жетектөөчү мекеме катары Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасы сунушталат: 714000, Кыргыз Республикасы, Ош ш., Ленин көч., 331.

Биринчи расмий оппонент катары филология илимдеринин доктору (10.02.20 - тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими), профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Кыргыз-Кытай факультетинин кытай тили жана адабияты билим берүү программасынын профессору Нарынбаева Бактыгул Борбиевна сунушталат.

Илимий эмгектери:

Негизгилери: илимий адистигинин шифры 10.02.20

1. Нарынбаева, Б. Б. Фразеологическая картина мира француза и кыргызца. [Текст]: монография / Б. Б. Нарынбаева. – Бишкек, 2017. – 360 с.
2. Нарынбаева, Б. Б. Кыргыздын дүйнөсүнүн фразеологиялык сүрөтү. [Текст] / Б. Б. Нарынбаева. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2022. – 282с.
3. Нарынбаева, Б. Б. Фразеологиялык бирдиктерди изилдөөнүн заманбап ык-амалдары. [Текст] / Б. Б. Нарынбаева // Түрк тилдүү элдердин эл аралык форуму илимий баяндамалар жыйнагы. – Бишкек: “Улуу тоолор”, 2023. –218-225-бб.
4. Нарынбаева, Б. Б. Инновационные подходы исследования фразеологических единиц в разносистемных языках [Текст] / Б. Б. Нарынбаева // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2023. – №6. – С.251-256.
5. Narynbayeva, B. Kirgizların deyimler bağlamında dünya algısı. [Текст] / Б. Б. Нарынбаева // (Y. Balasagun KMDÜ, Kirgizistan) //umqayıt Dövlät Universitetinin Redaksiya və nəqr iqləri Göbəsi Sumqayıt Gəhəri. – 2023. – №3. – 279-283-бб.

Экинчи расмий оппонент катары филология илимдеринин кандидаты (10.02.20 - салыштырма-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими), Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин (Бишкек, Кыргызстан), А. Орусбаев атындагы орус тили институтунун, илимий жана инновациялар бөлүмүнүн башчысы Чинлода Мадина Сулеймановна сунушталат.

Илимий эмгектери:

1. Чинлода М. С. Способы трансляции образного содержания инокультурной метафоры на арабский язык (на материале повести Ч. Айтматова “Пегий пес, бегущий краем моря”) // Научные исследования Кыргызской Республики. – Бишкек, 2020. – №4. – Ч.1. – С. 48-55
2. Чинлода М. С. Способы передачи тропеических выражений с арабского на русский язык (на материале переводов Корана) // Вестник Кыргызско- Российского Славянского университета. – Бишкек, 2021. – Том 21. – №2. – С. 136-143.
3. Чинлода М. С. Особенности перевода метафоры с арабского на русский язык // Свободная дискуссия о языке и динамика развития языковых процессов. – Б.: Изд-во КНУ, 2021. – С. 190-194.
4. Чинлода М. С. Художественный перевод метафоры из текста Корана // «IV Международное книжное издание стран Содружества Независимых Государств «Лучший молодой ученый – 2021». – г. Нур-Султан, Казахстан, 2021г. – С. 36-38.
5. Чинлода М. С. Метафора как средство познания арабской культуры // Актуальные проблемы билингвизма и диалог культур (в аспекте взаимодействия русского языка с языками Центральной Азии / отв. ред. М. Дж. Тагаев. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2022. – С. 325-332.
6. Чинлода М. С. Национально-культурные особенности процессов метафоризации в арабском и русском языках // Современные проблемы филологии. – г. Киров, Россия, 2022 г. – С. 129-133.
7. Чинлода М. С. Перевод метафоры как способ межъязыковой трансляции образов мира (на материале переводов Корана) // «Бюллетень науки и практики». – г. Нижневартовск, Россия, 2022 г.– Т8.– №12.– С.596-604.

8. Чинлода М. С. Национально - культурные особенности метафор арабской поэзии // Вестник Международного университета Кыргызстана. – Б., 2022 г. – № 4 (48). – С. 475-479

Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика- структуралык табияты» аттуу 10.02.20 — тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши КРнын ЖАК тарабынан кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына жооп берет. Андыктан диссертациялык ишти сунуштарды эске алуу менен ачык коргоого сунуштайм.

Диссертант Э. Ш. Буудайбекова: Диссертациялык ишибиздин 1-эксперти филология илимдеринин доктору, доцент Нарынбаева Бактыгул Борбиевнага сунуш, сын-пикирлерине ыраазычылык билдиребиз. Жогорку аталган сын-пикирлердин бардыгын кабыл алдык жана корутунду пикир берилгенден кийин 1-бапты хронологиялык тартипте ондоп чыктык. Башка мүчүлүштүктөрдүн үстүндө иштеп болушунча жоюуга аракет кылдык. Бактыгул Борбиевна жана илимий жетекчим Бейшебай агай текшерип беришти.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова:

Экинчи эксперт филология илимдеринин доктору, доцент С. С. Жумалиевге сөз берилет. Самат Субанкулович суранып кеткендигине байланыштуу окумуштуу катчы окуп койсун.

Окумуштуу катчысы, ф.и.к., доц. Джаркинбаева Н. Б.: Самат Субанкуловичтин корутунду пикири.

1. Диссертациялык кеңеште корголо турган кандидаттык диссертациянын адистигине тиешелүүлүгү:

Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын “Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты” аттуу 10.02.20 тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши 10.02.20 — тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистигинин профилине дал келет.

Изилдөөнүн максаты катары кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдерди структуралык жана семантика-стистикалык жактан өз ара салыштыра иликтеп, бул боюнча эки тилдеги жалпылык менен айырмачылыкты аныктоону алдына койгон.

Бул максатка жетүү үчүн төмөндөгүдөй милдеттери коюлуп, алар тиешелүү деңгээлде аткарылган:

- Жалпы тил илиминде, туркологияда, анын ичинен кыргыз жана араб тилиндеги фразеологизмдерге тиешелүү жазылган илимий эмгектерге сереп салуу аркылуу изилдөөнүн багыттарын белгилөө;
- Кыргыз, араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдерди жыйнап, белгилүү бир иретке келтирүү; эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин сөздүктөрүн түзүү;
- Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин курамын аныктоо менен структуралык жактан топторго, топтордун ичинен типтерге жиктөө, алардын жаралуу, жасалуу ык-амалдарын аныктоо;
- Кыргыз жана араб тилинде жыйналып алынган анималисттик фразеологизмдерге лингвостатистикалык илик жүргүзүү;
- Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди семантикасына карай топторго бөлүштүрүп, кепте туюндурган маанисине, көтөргөн жүгүнө, аткарган функциясына карата семантика-стистикалык талдоолорду жүргүзүү;
- Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык жактан бир бирине дал келүү жана дал келбөөчүлүктүн себеп-өбөлгөлөрүн аныктоо.

Изилдөөнүн объектиси катары кыргыз жана араб тилдериндеги фразеологизмдер, алардын семантика-структуралык табияты алынса, ал эми изилдөөнүн предмети катары кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин топтору менен топчолору, семантикалык түрлөрү, стилистикалык табияты алынган.

Изилдөөнүн методологиялык базасы жана методдору катары чет өлкөлүк жана мекендеш

лингвисттердин эмгектери, алардагы теориялык жоболор пайдаланылган. Изилдөө учурунда эмпирикалык (жыйноо, каттоо, которуу ж.б.) жана теориялык (сыпаттоо, салыштыруу, жалпылоо, компоненттик илик жүргүзүү, анализ ж.б.) метод-ыкмалары колдонулган. Бул ыкма-методдор изилдөөнүн негизги максатын ишке ашырууга өбөлгө түзгөн.

II. Теманын актуалдуулугу

Тандалган теманын актуалдуулугун, тил илими үчүн зарылдыгы төмөндөгү изилдөө багыттары менен түшүндүрүлөт:

1) Фразеологизмдер жалпы тил илиминде, туркологияда, анын ичинде кыргыз жана араб тил илиминде изилденип келе жатса дагы, алигиче талаш-тартыштарды туудурган, ар тараптуу иликтөөнү талап кылган фразеологизмдердин табият-маңызы, курамы, семантикалык типтери, оксюморон тибиндеги фразеологизмдер, фразеологизмдердин энантиосемиялык касиети ж.б. ушул өндүү маселелер илим-билимдин өнүгүшү менен улам жаңы кыры ачылып, аларды жаңы өнүгтөн кароо зарылчылыгынын жаралышына байланыштырылат.

2) Кыргыз тилиндеги фразеологизмдер буга чейин индоевропа бүлөсүндөгү орус, англис, немис, француз ж.б. тилдери менен гана салыштырылып изилденип, бирок араб тили менен салыштырып иликтөө колго алына электиги, айрыкча кыргыз жана араб тилиндеги фразеологизмдердин жаралуу, жасалуу ык-амалы, структуралык курамы, семантикалык табияты, семантикалык маани-маңызына, бөтөнчөлүгүнө карата топтоштурулушу, көркөм чыгармаларда колдонуу өзгөчөлүгү, стилистикалык өнүктөрү, стилдик боёкчолору ж.б.у.с. маселелери салыштырма планда да, өз алдынча да ар тараптуу изилдөөгө муктаждыгы жана мындай мүнөздөгү иликтөөлөр лингвометодикалык, этнологиялык жактан да маанилүү экендиги, кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин атайын иликтөөнүн объектисине алынбагандыгына байланыштуу атайын илимий изилдөөгө муктаждыгы менен түшүндүрүлөт.

III. Иштин жыйынтыктарынын илимий жаңылыгы

Кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдер алгач ирет салыштырылып иликтөөгө алынып, натыйжада, эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин структуралык, семантикалык топторго жиктелип, алардын колдонулуш чөйрөсү, активдүүлүгү, стилдик табияты позициясынан териштирилгендигинде, лингвостатистикалык илик жүргүзүлүп, илимий тыянактар чыгарылгандыгын белгилөөгө болот.

Коргоого сунушталган негизги жоболор:

1. Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдер лексиканын өтө татаал жана бай сөз каражаттарынын катарына кирет. Ошондой эле алардын окшоштуктары жана айырмачылыктары бар, ошондуктан бирдиктүү функционалдык өнүгтөн атайын салыштырма-типологиялык изилдөөнү талап кылат;
2. Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди структуралык жактан алганда, алардын түгөйлөрүнө, маанилерине карап, толук, жарым-жартылай дал келгендер жана дал келбегендер деп бөлүштүрүүгө болот;
3. Маанилеш анималисттик фразеологизмдер эки тилде арбын учурайт, бирок алардын баарын тең эле окшош кароого болбойт, жалпысынан маанилеш болгону менен, семантикалык жагынан боёкчолору боюнча өз ара айырмаланышат;
4. Эки тилде тең анималисттик фразеологизмдер, негизинен, сүйлөшүү жана көркөм стилде колдонулат; колдонулуу жигердүүлүгү жагынан көөнөрүүгө учурап, пассивге өтүп бараткан анималисттик фразеологизмдер эки тилде тең кездешет;
5. Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдер адамдын ички-сырткы сыпат-сапатын, мүнөзүн билдирүүчү касиетке ээ, айрыкча адам мүнөзүн чагылдыруучу фразеологизмдер ойду курч, таасирдүү, образдуу кылып көрсөтө алат.
6. Материянын жашоо формасынын кызматын аткарган убакытты, мезгилди, сан-өлчөмдү билдирүүдө да фразеологизмдердин ролу чоң.

IV. Диссертациядагы жыйынтыктардын жана корутундулардын илимий жактан негизделиши.

Изилдөөчү тарабынан төмөнкүдөй илимий натыйжалар алынган:

1-жыйынтык. Кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдерди салыштырып изилдөөнүн маанилүү ык-амалдары аныкталган;

2-жыйынтык. Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди структуралык жактан алганда алардын түгөйлөрүнө жана маанилерине карап толук дал келгендер, жарым-жартылай дал келгендер жана дал келбегендер деп бөлүштүрүлгөн;

3-жыйынтык. Эки тилде тең анималисттик фразеологизмдер, негизинен, сүйлөшүү жана көркөм стилде колдонулат; колдонулуу жигердүүлүгү жагынан көөнөрүүгө учурап, пассивге өтүп бараткан анималисттик фразеологизмдер эки тилде тең кездешери такталган;

4-жыйынтык. Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдер адамдын ички-сырткы сыпат-сапатын, мүнөзүн билдирүүчү касиетке ээ, айрыкча адам мүнөзүн чагылдыруучу фразеологизмдер ойду курч, таасирдүү, образдуу кылып көрсөтө алат жана алар өз ичинен структуралык, семантикалык топторго бөлүнгөн;

5-жыйынтык. Адамдын оң сапатын туюндурган фразеологизмдерге салыштырмалуу терс сапатты билдирген фразеологизмдер эки тилде тең басымдуулук кылары аныкталган.

6-жыйынтык. Эки тилде убакытты, мезгилди, сан-өлчөмдү билдирүүдө жан-жаныбарлар катышкан фразеологизмдер аркылуу абдан таасын бере алган сөз каражаттары орун алгандыгы белгиленген.

У. Сунушталган жыйынтыктардын жанылык деңгээли.

1-жыйынтыгы жаңы эмес, анткени тектеш жана тектеш эмес тилдерди изилдөөнүн методдору, ык-амалдары мурдатадан белгилүү болгон. Ошону менен бирге иликке алынган кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдерди салыштырып изилдөөгө ылайыктуу маанилүү ык-амалдары берилген.

2-жыйынтыгы жаңы, анткени анималисттик фразеологизмдер структуралык жактан алардын түгөйлөрүнө жана маанилерине карата толук дал келген, жарым-жартылай дал келген жана дал келбеген фразеологизмдер деп биринчи ирет бөлүштүрүлгөн.

3-жыйынтыгын жаңы деп эсептөөгө болот, анткени кыргыз жана араб тилдеринде анималисттик фразеологизмдер сүйлөшүү жана көркөм стилде колдонулуп, кептеги жигердүүлүгү жагынан көөнөрүүгө учурап пассивге өтүп бараткан анималисттик фразеологизмдер дагы такталган.

4-жыйынтыгы жарым-жартылай жаңы, анткени тил илиминде буга чейин фразеологизмдердин адамдын оюн курч, таасирдүү, образдуу кылып көрсөтө алары жана структуралык, семантикалык жактан топторго бөлүнөрү аныкталган, бирок кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдер адамдын ички-сырткы сыпатын, мүнөз-сапатын билдирүүчү касиетке ээ экендиги тууралуу жыйынтыгын жаңы деп эсептөөгө болот.

5-жыйынтыгы жаңы, анткени адамдын оң сапатын туюндурган фразеологизмдерге салыштырмалуу терс сапатты билдирген фразеологизмдер кыргыз жана араб тилдеринде басымдуулук кылары аныкталган.

6-жыйынтыгы жаңы, себеби кыргыз жана араб тилинде убакытты, мезгилди, сан-өлчөмдү билдирүү үчүн жан-жаныбарлар катышкан фразеологизмдер аркылуу таасын бере алган сөз каражаттары орун алары аныкталып белгиленген.

VI. Алынган жыйынтыктардын теориялык жана колдонмо багыттарга тиешелүү маселелерди чечүүдөгү наркы.

Иштин теориялык мааниси катары фразеологизмдердин табият-маңызына, курамына, семантикалык типтерине, фразеологизмдер теориясынын такталышына байланыштуу лингвометодикалык, этнологиялык багыттарга тиешелүү теориялык жоболордун аныкталышына өбөлгө түзөрүн белгилөөгө болот.

VII. Диссертациянын негизги жоболорунун, жыйынтыктарынын жана корутундуларынын жарыяланышы.

Диссертациянын негизги мазмуну изденүүчүнүн төмөндөгү илимий эмгектеринде

чагылдырылган:

7. **Буудайбекова, Э. Ш.** Кыргыз-араб тилдериндеги адамдын касиет-сапатын, мүнөзүн билдирүүчү анималисттик фразеологизмдер [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова // Билим жана тарбия илимий педагогикалык журналы Махмуд Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш Университети. –2018. –№ 1(26). –С. 28-32.

8. **Буудайбекова, Э. Ш.** Кыргыз жана араб тилдериндеги төөгө байланыштуу анималисттик фразеологизмдер [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова // Билим жана тарбия илимий педагогикалык журналы Махмуд Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш Университети. –2019. № 2 (29), – С.43-47.

9. **Буудайбекова, Э. Ш.** Кыргыз жана араб тилиндеги жылкы компонентине байланыштуу анималисттик фразеологизмдер [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова // Вестник Исык-Кульский гос.ун-та им.К.Тыныстанова. –2023. –№ 54-2. – С. 109-118. <https://elibrary.ru/item.asp?id=60003863>.

10. **Буудайбекова, Э. Ш.** Кыргыз жана араб тилдериндеги мезгилдик маанини, убакытты, сан-өлчөмдү билдирген анималисттик фразеологизмдер [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова, Б. Ш. Усубалиев // ALATOO ACADEMIC STUDIES. Эл аралык Ала-Тоо университети. – 2023. –№ 3. – С. 296-307. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54881655>.

11. **Буудайбекова, Э. Ш.** Фразеологизмы кыргызского и арабского языков, передающие отрицательные качества человека [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова, А. Махмуд Исмаил, Е. Али Мохамед - Халаф // Бюллетень науки и практики. –2024. –№ 1 т.10. – С. 454-459. <https://elibrary.ru/item.asp?id=59722192>

12. **Буудайбекова, Э. Ш.** Араб тил илиминдеги фразеологизмдердин изилдениши [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова, Г. И. Абдылдаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. –2024. –№ 10. – С. 52-57. <https://elibrary.ru/item.asp?id=68646302>.

Буудайбекова, Э. Ш. Соматические и анималистические фразеологии в модели имя существительное + имя существительное в кыргызском и арабском языках [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова, А. Т. Оторчиева // Бюллетень науки и практики. –2024. –№ 7 т.10. – С. 556-561. <https://elibrary.ru/item.asp?id=68483524>.

VIII. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши.

Авторефератта диссертациянын негизги мазмуну кыскача чагылдырылган. Авторефераты диссертацияга шайкеш келет, бирок орусча вариантынын котормосунда тактоочу жерлери бар.

Ишке карата сунуштар жана кемчиликтер

1. Диссертациянын мазмунунда көрсөтүлгөн бөлүмдөрдүн коюлган бети менен иштин коюлган бети дал келбей калган жерлери бар. Маселен, “Адамдагы терс сапатты туюндуруучу фразеологизмдер” деген 4.2.2—бөлүмчө мазмунунда 135-бет деп көрсөтүлсө, ишинде 134-бетинде турат. Андыктан иштин мазмунун бир сыйра тактап коюу зарыл.

2. *Фразеологизм, анималисттик фразеологизм, фразеологиялык түрмөк, фразеологиялык каражат* деп ар түрдүүчө атай бербестен, иштин темасына байланыштуу анималисттик фразеологизм деп бир өңчөй термин менен атоо практикалык жактан туура болот (165, 166, 167-бб.).

3. 156-бетте “Чарбачылык, кесипчиликке байланыштуу мезгилди билдирген анималисттик фразеологизмдерге” кыргыз тилиндеги *мал кыштоодон түшкөндө, туут маалы, мал торолгондо, мал тотукканда* сыяктуу мезгилди билдирген фразеологиялык тизмектери менен бирге араб тилине мүнөздүү мисалдаран да көрсөтө кетсе жакшы болмок.

4. Иштин айрым жерлеринде иллюстративдик мисалдардын кайсы тилге мүнөздүү экенин “кыргыз тилинде” же “араб тилинде” деп тактап жазып көрсөтүү менен иштин тактыгын, түшүнүктүүлүгүн арттырууга болот. Маселен, «жагымсыз келбет, өңү серт, туру суук» маанисин туюнткан фразеологиялык тизмектер» деген бөлүмүндө « Жогорудагы иттин чүкөсүндөй, карганын шыйрагындай, чычактаган чил көздөнгөн, *سمينة مثل الخنزير* (аялзатына айтылган семиз чочкодой), *وجهه كالكلب* (бети иттикиндей), *وجه البودة* (үкү бет) фразеологиялык түрмөктөрү табияттан берилген адамдын келбетиндеги, тулку-боюндагы толумсуз көрүнүштөрүн аябай элестүү, образдуу бере алса, ал эми карга шыйрак, күлгө оонаган күчүктөй, түлөгөн тайлактай түрмөктөрү кандайдыр бир себептен улам жүдөп, турмуштан кыйналып же жашоосун жөндөп алып кете албаган адамдарды эң сонун стилистикалык боёктуулукта бере алат» (117-б.) деп берилишинде мисалдардын кайсынысы кыргыз тилине, кайсынысы араб тилине мүнөздүү экенин шыр ажыратып окуу кыйынчылык жаратат.

5. 140-беттеги «Араб тилинин корунда *أَبْخَلُ مِنْ ذَنْبٍ* – иттен дагы сараң; *أَجْوَعُ مِنْ ذَنْبٍ* (карышкырдан дагы ачка, ач көз) ; *أَجْوَعُ مِنْ فَرَايَ* (бүргөдөн ачка), *كَمَنْ طَلَبَ الْعِظَامَ مِنَ الْكَلَابِ* (иттен сөөк сурагандай) анималисттик фразеологизмдер кездешет» деп саноо менен бирге алардын кепте колдонулушуна карата мисалдарын кошо кетсе да сапаты бир кыйла артат.

6. 24-беттеги «Окутуу кыргыз тилинде жүрүүчү мектептердин XI классы үчүн кыргыз тили боюнча окуу китебине фразеологияны өзүнчө бөлүм катары киргизүүсү жана жогорку окуу жайларынын филолог адистигинде окуп жаткандар үчүн адистик сабак катары окутулуучу кошумча окуу куралдын басмадан жарык көрүшү жана фразеологиялык сөздүктөрдүн сапатын жогорулатуу максатында буга чейин жарык көргөн сөздүктөрдүн баарын кеңири иликтеп чыгып, алардагы жетишкендиктер менен мүчүлүштүктөрдүн көрсөтүлүшү, жаңы тематикалык фразеологиялык сөздүктү түзүүгө карата үлгүнүн иштелип чыгышы» деген узун сүйлөм менен берилген оюу толук жыйынтыкталбай калганы көрүнүп турат.

7. 20-бетте «Бул эмгекте камтылган материалдарга берилген талдоолор, аныктамалар фразеология боюнча өткөн кылымдын сексенинчи жылдарында фразеологияны сөздүн “кең” маанисинде караган көз караштардын духунда иштелгендиги кайталанып колдонулуп турат байкалат» деген сүйлөмдүн стилистикасы жана орфографиясы тактоону талап кылат.

8. 6-бетте «К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин чыгыш таануу жана эл аралык мамилелер факультетиндеги «Жакынкы жана орто чыгыш өлкөлөрүнүн филологиясы» кафедрасынын аталышы тырмакчага алынып, баш тамга менен жазылган. Орфографиялык эреже боюнча меткемелердин курамындагы бөлүмдөрдүн аттары кичине тамга менен тырмакча коюлбай жазылат.

9. 7-бетте «Бул максатты жүзөгө ашыруу үчүн төмөнкүдөй милдеттер коюлат:

Орус тил илиминде, туркологияда, анын ичинен кыргыз жана араб тилиндеги фразеологизмдерге тиешелүү жазылган илимий эмгектерге сереп салуу аркылуу изилдөөнүн багыттарын белгилөө;» деп санап көрсөтүлгөн сүйлөмдөр баш тамга менен жазылган. Бул учурда кичине тамга менен жазылат. Себеби тыныш белгилерди коюу эрежеси боюнча саналып айтылган толук маанилүү жайылыңкы сүйлөмдөрдүн аягына үтүрлүү чекит коюлса, ар бир сүйлөм кичине тамга менен башталып жазылат. Эгерде чекит коюлса, анда баш тамга коюп жазууга болот.

10. 50, 51-беттерде көрсөтүлгөн эмгектерди эрежеге ылайык тактап жазып чыгуу керек. Маселен, *Кедейкан Олжобай менен Кишимжан, Сынган кылыч, С. Станалиев, Чагылгандын көз жашы* ж.б. эпос, чыгармалардын аттары тырмакчага алынбастан жазылган. Эреже боюнча китептердин, чыгарма, эпостордун аттары тырмакчага алынып жазылат

11. 47-бетте “*Кошмоков Кубат Сатимаматовичтин*” деп окумуштуунун аты-жөнү толук жазылган. Бул жерге адамдын аты-жөнүн толук жазуунун эч зарылдыгы жок, кыскартып И.Ю.Крачковский деп илимий талапка ылайыктап жазуу керек.

12. 26-бетте “1990-жылы» деп дефистин ордуна тире менен жазылса, 46-бетте

«түзүлүштөр-сөз айкаштары» деп тиренин ордуна дефис менен жазылган. Иште мындай жерлери көп орун алат, андыктан дефис менен тиренин коюлушун да карап коюу зарыл. Себеби дефис орфографиялык, сызыкча синтаксистик мааниге ээ.

13. Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдер боюнча таблица түрүндөгү математикалык анализинде таш бака, тоту куш, кескелдирик сөздөрү менен жасалган фразеологизмдер кыргыз тилинде жок деп берилген. Бирок кыргыз тилинде *таш бакадай кыбыроо, тотудай же тоту куштай койкоюу, кескилдирикти куйругун кыркуу* деген фразеологизмдер колдонулат. Андыктан аларды эске алуу менен таблицага киргизип коюу керек. Тескерисинче, павлин деген сөз менен жасалган фразеологизм кыргыз тилинде жок, бирок ал сөз бар деп көрсөтүлгөн.

14. Диссертацияда жана авторефератында орфографиялык, пунктуациялык, стилистикалык каталары орун алат. Мисалы: *сүйлөмдүн (45), кыгыз (51), жургөндө (123), каргөн (125), макаладар (130), адамдарга (135), крокадил (143), мманини (143), карышкардан (135), бироого, чыгымчылдык (144), кубурөп (145), саламатыгынан (156), канатуулардай (158), тугүндөй (159)* ж.б.

IX. Жетектөөчү мекемени жана расмий оппоненттерди бекитүү боюнча сунуштун

негизделиши.

Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» аттуу 10.02.20 - тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине төмөндөгүлөрдү сунуш кылат:

Жетектөөчү мекеме катары Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасы сунушталат: 714000, Кыргыз Республикасы, Ош ш., Ленин көч., 331.

Биринчи расмий оппонент катары филология илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Кыргыз-Кытай факультетинин кытай тили жана адабияты билим берүү программасынын профессору Нарынбаева Бактыгул Борбиевна сунушталат.

Илимий эмгектери:

Негизгилери: илимий адистигинин шифры 10.02.20

1. Нарынбаева, Б. Б. Фразеологическая картина мира француза и кыргызца. [Текст]: монография / Б. Б. Нарынбаева. – Бишкек, 2017. – 360 с.
2. Нарынбаева, Б. Б. Кыргыздын дүйнөсүнүн фразеологиялык сүрөтү. [Текст] / Б. Б. Нарынбаева. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2022. – 282с.
3. Нарынбаева, Б. Б. Фразеологиялык бирдиктерди изилдөөнүн заманбап ык-амалдары. [Текст] / Б. Б. Нарынбаева // Түрк тилдүү элдердин эл аралык форуму илимий баяндамалар жыйнагы. – Бишкек: “Улуу тоолор”, 2023. –218-225-бб.
4. Нарынбаева, Б. Б. Инновационные подходы исследования фразеологических единиц в разносистемных языках [Текст] / Б. Б. Нарынбаева // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2023. – №6. – С.251-256.
5. Narynbayeva, B. Kirgizların deyimler bağlamında dünya algısı. [Текст] / Б. Б. Нарынбаева // (Y. Balasagun KMDÜ, Kirgızistan) //umqayıt Dövlät Universitetinin Redaksiya və nəqr iqləri Göbəsi Sumqayıt Gəhəri. – 2023. – №3. – 279-283-бб.

Экинчи расмий оппонент катары филология илимдеринин кандидаты, Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин (Бишкек, Кыргызстан), А. Орусбаев атындагы орус тили институтунун, илимий жана инновациялар бөлүмүнүн башчысы Чинлода Мадина Сулеймановна сунушталат.

Илимий эмгектери:

1. Чинлода М. С. Способы трансляции образного содержания инокультурной метафоры на арабский язык (на материале повести Ч. Айтматова “Пегий пес, бегущий краем моря”) // Научные исследования Кыргызской Республики. – Бишкек, 2020. – №4. – Ч.1. – С. 48-55
2. Чинлода М. С. Способы передачи тропеических выражений с арабского на русский язык (на материале переводов Корана) // Вестник Кыргызско- Российского Славянского университета. – Бишкек, 2021. – Том 21. – №2. – С. 136-143.
3. Чинлода М. С. Особенности перевода метафоры с арабского на русский язык // Свободная дискуссия о языке и динамика развития языковых процессов. – Б.: Изд-во КНУ, 2021. – С. 190-194.
4. Чинлода М. С. Художественный перевод метафоры из текста Корана // «IV Международное книжное издание стран Содружества Независимых Государств «Лучший молодой ученый – 2021». – г. Нур-Султан, Казахстан, 2021г. – С. 36-38.
5. Чинлода М. С. Метафора как средство познания арабской культуры // Актуальные проблемы билингвизма и диалог культур (в аспекте взаимодействия русского языка с языками Центральной Азии / отв. ред. М. Дж. Тагаев. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2022. – С. 325-332.
6. Чинлода М. С. Национально-культурные особенности процессов метафоризации в арабском и русском языках // Современные проблемы филологии. – г. Киров, Россия, 2022 г. – С. 129-133.
7. Чинлода М. С. Перевод метафоры как способ межъязыковой трансляции образов мира (на материале переводов Корана) // «Бюллетень науки и практики». – г. Нижневартовск, Россия, 2022 г.– Т8.– №12.– С.596-604.

Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын «Кыргыз жапа араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» аттуу 10.02.20 — тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши КРнын ЖАК тарабынан кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына жооп берет.

Андыктан, диссертант Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын “Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты” аттуу 10.02.20 — тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин коргоого сунуштоого болот деп ойлойбуз.

Диссертант Э. Ш. Буудайбекова: Диссертациялык ишибиздин 2-эксперти филология илимдеринин доктору, доцент Самат Субанкуловичке сунуш, сын-пикирлерине ыраазычылык билдиребиз.

1) пикирде саналып кеткен техникалык жана орфографиялык каталар толугу менен жоюлду

2) тактоону талап кылган сүйлөмдөр каралып, тактоолор киргизилди.

3) 156-бетте “Чарбачылык, кесипчиликке байланыштуу мезгилди билдирген анималисттик фразеологизмдерге” кыргыз тилиндеги *мал кыштоодон түшкөндө, туут маалы, мал торолгондо, мал тотукканда* сыяктуу мезгилди билдирген фразеологиялык тизмектери менен бирге араб тилине мүнөздүү мисалдаран да көрсөтө кетсе жакшы болмок деген пикирине араб тилиндеги – *حلب اللبن عندما* (сүт саап жатканда) берекени, токчулукту туюндурат, *الابل أرعى فرعت الابل* (берекелүү жайыт, жайылган төө) жаздын келиши, чөптүн өсүшү, берекенин келиши сыяктуу мезгилди билдирген фразеологиялык түрмөктөр кездешет жана азыркы убакта дагы активдүү колдонулат.

4) кыргыз тилиндеги *таш бакадай кыбыроо, тотудай эсе тоту куштай койкоюу, кескилдириктей куйругун кыркуу* деген фразеологизмдерди ишибизге жана таблицага коштук.

5) павлин деген сөз тоос куш деп берилип айрым адабияттардан кездешкендигине байланыштуу кыргыз тилинде бар деп эле калтырылды. Мисалы: Кимдир бирөө акырын тоос куштун түрүндөй кооз чырмалган чий эшикти көтөрүп, эки жактама сыр каалга ачылып, адеп сактай жүйүртө баскан Курманжан жесир кирди [“Сынган кылыч”, 1-т. 342-б.].

6) Диссертациялык иште жана авторефератында орфографиялык, пунктуациялык, техникалык мүчүлүштүктөрдү эске алуу менен талапка ылайык оңдолуп чыкты.

Диссертациялык ишибиздин 2-эксперти филология илимдеринин доктору, доцент Жумалиев Самат Субанкуловичке бизге берилген мазмундуу сын пикирлеринизге терең ыраазычылык билдиребиз!

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова:

Үчүнчү эксперт филология илимдеринин кандидаты К. С. Кошмоков белгилүү себептерден улам жок болгондугуна байланыштуу окумуштуу катчы окуп койсун.

Окумуштуу катчысы, ф.и.к., доц. Джаркинбаева Н. Б.: эксперттик комиссиясынын мүчөсү, филология илимдеринин кандидаты К. С. Кошмоковдун Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» аттуу 10.02.20 - тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине берген корутунду пикири.

1. Диссертациялык кеңеште корголо турган кандидаттык диссертациянын адистикке тиешелүүлүгү.

Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» аттуу 10.02.20 - тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши 10.02.20 - тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистигинин профилине дал келет.

Изилдөөнүн максаты катары кыргыз кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик

фразеологизмдерди структуралык жана семантика-стилистикалык жактан өз ара салыштыра иликтеп, бул боюнча эки тилдеги жалпылык менен айырмачылыкты аныктоо.

Бул максатка жетүү үчүн төмөндөгүдөй конкреттүү милдеттер коюлуп, аткарылган:

- 1) орус тил илиминде, түркологияда, анын ичинен кыргыз жана араб тилиндеги фразеологизмдерге тиешелүү жазылган илимий эмгектерге сереп салуу аркылуу изилдөөнүн багыттарын белгилөө;
- 2) кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдерди жыйнап, белгилүү бир иретке келтирүү; эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин сөздүктөрүн түзүү;
- 3) эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин курамын аныктоо менен структуралык жактан топтоого, топтордун ичинен типтерге жиктөө, алардын жаралуу, жасалуу ык-амалдарын аныктоо;
- 4) кыргыз жана араб тилинде жыйналып алынган анималисттик фразеологизмдерге лингвостатистикалык илик жүргүзүү;
- 5) эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди семантикасына карай топтоого бөлүштүрүп, кепте туюндурган маанисине, колдонулган чөйрөсүнө, аткарган функциясына карата семантика-стилистикалык талдоолорду жүргүзүү;

Изилдөөнүн методологиялык базасы жана методдору катары чет өлкөлүк жана мекендеш лингвисттердин эмгектери, алардагы теориялык жоболор пайдаланылган. Изилдөө учурунда сыпаттама, салыштырма, типологиялык, салыштырма-тарыхый методдору, ошондой эле анализ жана синтез, индукция, дедукция, системалаштыруу аналогия, моделдештирүү, этимологиялык талдоо, котормо жана жалпылама өңдүү ыкмалар колдонулган. Бул метод- ыкмалар изилдөөнүн негизги максатына жетүүгө өбөлгө түзгөн.

II. Теманын актуалдуулугу.

Теманын актуалдуулугу кыргыз жана араб тилинин фразеология тармагында орун алган түйүндүү теориялык маселелер менен шартталат жана аталган тилдердеги анималисттик фразеологизмдер атайын алгач ирет салыштырылып изилденип жаткандыгы, мындай мүнөздөгү иликтөө илимий да, практикалык да муктаждык экендиги менен түшүндүрүлөт.

Коргоого сунушталган жоболору

1. Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдер лексиканын өтө татаал жана бай сөз каражаттарынын катарына кирет. Ошондой эле алардын окшоштуктары жана айырмачылыктары бар, ошондуктан бирдиктүү функционалдык өңүттөн атайын салыштырма-типологиялык изилдөөнү талап кылат;
2. Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдерди структуралык жактан алганда, алардын түгөйлөрүнө, маанилерине карап, толук, жарым-жартылай дал келгендер жана дал келбегендер деп бөлүштүрүүгө болот;
3. Маанилеш анималисттик фразеологизмдер эки тилде арбын учурайт, бирок алардын баарын тең эле окшош кароого болбойт, жалпысынан маанилеш болгону менен, семантика-стилистикалык мааничелери, боёкчолору боюнча өз ара айырмаланышат;
4. Эки тилде тең анималисттик фразеологизмдер, негизинен, сүйлөшүү жана көркөм стилде колдонулат; колдонулуу жигердүүлүгү жагынан көөнөрүүгө учурап, пассивге өтүп бараткан анималисттик фразеологизмдер эки тилде тең кездешет;
5. Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдер адамдын ички-сырткы сыпат сапатын, мүнөзүн билдирүүчү касиетке ээ, айрыкча адам мүнөзүн чагылдыруучу фразеологизмдер ойду курч, таасирдүү, образдуу кылып көрсөтө алат жана алар өз ичинен структуралык, семантикалык топтоого бөлүнөт;
6. Материянын жашоо формасынын кызматын аткарган убакытты, мезгилди, сан-өлчөмдү билдирүүдө да фразеологизмдердин ролу чоң.

III. Диссертациядагы жыйынтыктардын жана корутундулардын илимий жактан негизделиши.

Изилдөөчү тарабынан төмөнкүдөй илимий натыйжалар алынган:

1-жыйынтык. Кыргыз тил илиминде анималисттик түрмөктөрдүн көпчүлүгү метафора-

метонимиялык жолдун негизинде пайда болгон. Ал эми араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдер: ташбих (окшотуу), мажаз (аллегория), истиъара (метафора), мажаз мурсаль (метонимия), кинайа (белги, ишарат, четин чыгаруу) сыяктуу ык-амалдардын негизинде жасалган.

2-жыйынтык. Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдерди структуралык жактан алганда, алардын түгөйлөрүнө жана маанилерине карап, толук дал келгендер, жарым-жартылай дал келгендер жана дал келбегендер деп бөлүштүрүүгө болору көрсөтүлдү;

3-жыйынтык. Эки тилде тең анималисттик фразеологизмдер, негизинен, сүйлөшүү жана көркөм стилде колдонулат; колдонулуу жигердүүлүгү жагынан көөнөрүүгө учурап, пассивге өтүп бараткан анималисттик фразеологизмдер эки тилде тең кездешери такталды;

4-жыйынтык. Эки тилдеги анималисттик фразеологизмдер адамдын ички-сырткы сыпат-сапатын, мүнөзүн билдирүүчү касиетке ээ, айрыкча адам мүнөзүн чагылдыруучу фразеологизмдер ойду курч, таасирдүү, образдуу кылып көрсөтө алат жана алар өз ичинен структуралык, семантикалык топторго бөлүнөт жана адамдын оң сапатын туюндурган фразеологизмдерге салыштырмалуу терс сапатты билдирген фразеологизмдер эки тилде тең басымдуулук кылат.

V Сунушталган жыйынтыктардын жаңылык деңгээли.

1- жыйынтыгы жаңы, себеби биринчи жолу кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдер салыштырылып, салыштыруу ык-амалдар сунушталган жана эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин жасалуу жолдору иликтенген.

2-жыйынтыгы жаңы, анткени кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдер алгач ирет салыштырылып иликтөөгө алынып, натыйжада, эки тилдеги анималисттик фразеологизмдердин структуралык топторго жиктелип, алардын колдонулуш чөйрөсү, активдүүлүгү териштирилкен;

3-жыйынтыгы салыштырмалуу жаңы, себеби кыргыз жана араб тилиндеги анималисттик фразеологизмдер алгач ирет семантикалык топторго жиктелип, стилдик табияты позициясынан териштирилгендигинде, лингвостатистикалык илик жүргүзүлүп, илимий тыянактар чыгарылгандыгында жатат.

4-жыйынтыгы да жаңы. Анткени кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдер семантикалык топторго бөлүп салыштырууда, адамдын оң сапатын туюндурган фразеологизмдерге салыштырмалуу терс сапатты билдирген фразеологизмдер эки тилде тең басымдуулук кылары аныкталган.

VI. Алынган жыйынтыктардын теориялык жана колдонмо багыттарга тиешелүү маселелерди чечүүдөгү наркы.

Иштин теориялык мааниси катары тектеш эмес тилдердеги фразеологизмдердин жаралуу, жасалуу ык-амалы, структуралык курамы, семантикалык табияты, семантикалык маани-маңызына, бөтөнчөлүгүнө карата топтоштурулушу, көркөм чыгармаларда колдонуу өзгөчөлүгү, стилистикалык нюанстары, стилдик боёкчолору ж.б.у.с. маселелерде салыштырма планда изилдөөгө пайдаланса болот. Мунун негизинде, салыштырып иликтөөдө бир тилди жекече алып изилдегенде байкалбай калган айрым маселелер ачылып, фразеологизмдер теориясын терең караштырууга, кээ бир суроолордун так чечилишине өбөлгө түзөт.

VII. Диссертациянын негизги жоболорунун, жыйынтыктарынын жана корутундуларынын жарыяланышы.

Диссертациянын негизги мазмуну изденүүчүнүн төмөндөгү илимий эмгектеринде чагылдырылган:

1. **Буудайбекова, Э. Ш.** Кыргыз-араб тилдериндеги адамдын касиет-сапатын, мүнөзүн билдирүүчү анималисттик фразеологизмдер [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова // Билим жана тарбия илимий педагогикалык журналы Махмуд Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш Университети. –2018. –№ 1(26). – С. 28-32.

2. **Буудайбекова, Э. Ш.** Кыргыз жана араб тилдериндеги төөгө байланыштуу анималисттик фразеологизмдер [Текст] / Э.Ш.Буудайбекова //Билим жана тарбия илимий педагогикалык журналы

Махмуд Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш Университети. –2019. № 2 (29), – С.43-47.

3. Буудайбекова, Э. Ш. Кыргыз жана араб тилиндеги жылкы компонентине байланыштуу анималисттик фразеологизмдер [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова // Вестник Исык-Кульский гос.ун-та им.К.Тыныстанова. –2023. –№ 54-2. – С. 109-118. <https://elibrary.ru/item.asp?id=60003863>.

4. Буудайбекова, Э. Ш. Кыргыз жана араб тилдериндеги мезилдик маанини, убакытты, сан-өлчөмдү билдирген нималисттик фразеологизмдер [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова, Б. Ш. Усубалиев // ALATOO ACADEMIC STUDIES. Эл аралык Ала-Тоо университети. - 2023. -№ 3. – С. 296-307. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54881655>.

5. Буудайбекова, Э. Ш. Фразеологизмы кыргызского и арабского языков, передающие отрицательные качества человека [Текст]/ Э. Ш. Буудайбекова, А. Махмуд Исмаил, Е. Али Мохамед - Халаф // Бюллетень науки и практики. –2024. –№ 1 т.10. – С. 454-459. <https://elibrary.ru/item.asp?id=59722192>

6. Буудайбекова, Э. Ш. Араб тил илиминдеги фразеологизмдердин изилдениши [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова, Г. И. Абдылдаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. –2024. –№ 10. – С. 52-57. <https://elibrary.ru/item.asp?id=68646302>.

7. Буудайбекова, Э. Ш. Соматические и анималистические фразеологии в модели имя существительное + имя существительное в кыргызском и арабском языках [Текст] / Э. Ш. Буудайбекова, А. Т. Оторчиева // Бюллетень науки и практики. –2024. –№ 7 т.10. – С. 556-561. <https://elibrary.ru/item.asp?id=68483524>.

VIII. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши.

Авторефератта диссертациянын негизги мазмуну кыскача чагылдырылган. Автореферат диссертацияга шайкеш: келет.

Ишке карата сунуштар жана кемчиликтер

1. Ал эми 37-бетинде аз-Замахшари Өзүнүн «Чечендиктин негиздери» китебинде аль-Журжаний койгон принциптерди тактайын деген жана «аль-Кашшаф» китебинде Курандын чечендик жаатындагы кереметин баяндап кеткен. Аз-Замахшари китебинин кириш сөзүндө куранды чечмелөөчү фикх илиминен же грамматикадан же лексикологиядан же адабияттан чебер болуусу жетиштүү эмес экенин айтат. Балким, эң маанилүү илимдерден болгон «аль-Мааний» жана аль-Баян» илимдерин өздөштүрүүсү шарт дейт (145, 264-б), 145ти карасак, Абдулазиз Атийк 260 бет деп турат, а туурасы, аз-Замахшаринин китебинин кириш сөзүндө болуш керек эле. Ушундай каталар 38 жана 39-беттерде да кезигет.
2. 85-бетте الذنب البشرية (азыбу башарийа) (с.с., адам карышкыр) деген туруктуу сөз айкашы кыргыз тилиндеги кой терисин жамынган фразеологизмине мааниси жагынан дал келет деп айтылат. Чындыгында, толук дал келет деп айтууга болбойт, мааниси боюнча жакындайт десек болот.
3. 106-бетте وجه الخروف معروف (уажхул харууфа маърууф) (с.с., койдун жүзү билинет) эмес, белгилүү болуш керек. 107-бетте эле الأسد علي فيالحرب النعامة (с.с. Арстан Али страустардын согушунда) деген фразеологизм туура эмес жазылып калган, туурасы: الأسد علي وفي الحرب النعامة
4. 163-бетте «Бул учур М. Кашгаринин «Диванында» «эр канатланды» деп берилип, ал автор тарабынан куш каалаган жерине канаты менен учуп бара алса, адам үчүн ат куштун канатындай деп чечмеленет деп, бирок ссылкасын Диванга эмес, башка булактан алганы маалым болуп турат. [79, 169-б.]
5. Араб тилиндеги материалдар көп эсе араб тилин изилдеген орус тилдүү востоковеддердин (чыгыш таануучулардын) эмгектеринен алынганы байкалат.
6. Араб тилинин стилистикасы боюнча сөз козголгондо Тафтазани деген тилчи, ири окумуштуу жөнүндө сөз болбосо, кыргыз адабияты боюнча сөз болуп, Ч. Айтматов эскерилбегендей эле кеп. Тафтазанинин «Мухтасар Маани» жана «Мутоууаль» китептери эскерилсе абдан жакшы болмок.
7. Араб тилинин стилистикасы боюнча илгерки Наззам, аль-Жахиз, ибн Кутейба, аль-Васытый, ар-Румани, аль-Хаттоби, аль-Фарра, аз-Зажжажи, Бакилани, Анбари, ибн Жинни, азыркы заманыбыздын үлкөн тилчилери Ад-Дираз, Саид Кутб, Фадл Аббас, Ас-Самирааилердин китептери каралса жакшы болмок.

8. Техникалык катачылыктарга жол берилген.

IX. Жетектөөчү мекемени жана расмий оппоненттерди бекитүү боюнча сунуштун негизделиши.

Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» аттуу 10.02.20 - тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине төмөндөгүлөрдү сунуш кылат:

Жетектөөчү мекеме катары Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасы сунушталат: 714000, Кыргыз Республикасы, Ош ш., Ленин көч., 331.

Биринчи расмий оппонент катары филология илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Кыргыз-Кытай факультетинин кытай тили жана адабияты билим берүү программасынын профессору Нарынбаева Бактыгул Борбиевна сунушталат.

Илимий эмгектери:

Негизгилери: илимий адистигинин шифры 10.02.20

1. Нарынбаева, Б. Б. Фразеологическая картина мира француза и кыргыз. [Текст]: монография / Б. Б. Нарынбаева. – Бишкек, 2017. – 360 с.
2. Нарынбаева, Б. Б. Кыргыздын дүйнөсүнүн фразеологиялык сүрөтү. [Текст] / Б. Б. Нарынбаева. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2022. – 282с.
3. Нарынбаева, Б. Б. Фразеологиялык бирдиктерди изилдөөнүн заманбап ык-амалдары. [Текст] / Б. Б. Нарынбаева // Түрк тилдүү элдердин эл аралык форуму илимий баяндамалар жыйнагы. – Бишкек: “Улуу тоолор”, 2023. –218-225-бб.
4. Нарынбаева, Б. Б. Инновационные подходы исследования фразеологических единиц в разносистемных языках [Текст] / Б. Б. Нарынбаева // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2023. – №6. – С.251-256.
5. Narynbayeva, B. Kirgizların deyimler bağlamında dünya algısı. [Текст] / Б. Б. Нарынбаева // (Y. Balasagun KMDÜ, Kirgizistan) //umqayıt Dövlät Universitetinin Redaksiya və nəGr iGləri Gëbäsi Sumqayıt Gähəri. – 2023. – №3. – 279-283-бб.

Экинчи расмий оппонент катары филология илимдеринин кандидаты, Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин (Бишкек, Кыргызстан), А. Орусбаев атындагы орус тили институтунун, илимий жана инновациялар бөлүмүнүн башчысы Чинлода Мадина Сулеймановна сунушталат.

Илимий эмгектери:

1. Чинлода М. С. Способы трансляции образного содержания инокультурной метафоры на арабский язык (на материале повести Ч. Айтматова “Пегий пес, бегущий краем моря”) // Научные исследования Кыргызской Республики. – Бишкек, 2020. – №4. – Ч.1. – С. 48-55
2. Чинлода М. С. Способы передачи тропеических выражений с арабского на русский язык (на материале переводов Корана) // Вестник Кыргызско- Российского Славянского университета. – Бишкек, 2021. – Том 21. – №2. – С. 136-143.
3. Чинлода М. С. Особенности перевода метафоры с арабского на русский язык // Свободная дискуссия о языке и динамика развития языковых процессов. – Б.: Изд-во КНУ, 2021. – С. 190-194.
4. Чинлода М. С. Художественный перевод метафоры из текста Корана // «IV Международное книжное издание стран Содружества Независимых Государств «Лучший молодой ученый – 2021». – г. Нур-Султан, Казахстан, 2021г. – С. 36-38.
5. Чинлода М. С. Метафора как средство познания арабской культуры // Актуальные проблемы билингвизма и диалог культур (в аспекте взаимодействия русского языка с языками Центральной Азии / отв. ред. М. Дж. Тагаев. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2022. – С. 325-332.
6. Чинлода М. С. Национально-культурные особенности процессов метафоризации в арабском и русском языках // Современные проблемы филологии. – г. Киров, Россия, 2022 г. – С. 129-133.
7. Чинлода М. С. Перевод метафоры как способ межъязыковой трансляции образов мира (на материале

переводов Корана) // «Бюллетень науки и практики». – г. Нижневартонск, Россия, 2022 г.– Т8.– №12.– С.596-604.

Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» аттуу 10.02.20 - тексттирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык шил Кыргыз Республикасынын ЖАК тарабынан кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарына жооп берет.

Андыктан, диссертант **Буудайбекова Эльнура Шейшенбековна «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты»** аттуу 10.02.20 - тексттирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин айтылган сунуштарды эске алуу менен алдын-ала коргоого сунуштаса болот деп ойлойбуз.

Диссертант Э. Ш. Буудайбекова: Ыраазычылык билдиребиз. Кубат Сатимаматович араб тили адиси болгондуктан мүчүлүштүктөрдүн көбү араб тили боюнча берилген. Айтылган сын-пикирлерди кабыл алдык жана толугу менен оңдоп, саналып өткөн китептерди колдон келишинче таап, окуп чыгып ишибизге ылайыгына жараша кошуп чыктык. Мисалы: XIV кылымдагы атактуу ислам аалымы, теолог, логик, грамматист жана риторик — Саад ад-дин ат-Тафтазанин (سعد الدين التفتازاني) эмгектери (39-40-бб.). Ибн Кутейба, аль-Васытый, ар-Румани, аль-Хаттобилердин эмгектеринен көп деген мисалдар келтирилгендигин тактап кетким келет.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова: Азыркы сөз илимий жетекчиси филология илимдеринин доктору, профессор Усубалиев Бейшенбай Шеңкеевичке берилет.

Филология илимдеринин доктору, профессор Б. Ш. Усубалиев:

Урматтуу төрага, урматтуу Диссертациялык кеңештин урматтуу мүчөлөрү, мен, биринчиден, эксперттерге терең ыраазычылыгымды билдирмекчимин, алар иштин мазмунуна сүңгүп кирип, баалуу сунуштарын айтыптыр, ошондой эле техникалык жана графикалык жагына да өзгөчө назар бурушуп, ар бир үтүр, чекитине чейин көрсөтүп беришиптир. Графикалык жана техникалык жактан оңдогондон кийин, иш ажарына чыга түшкөндүгүн атайын белгилей кетмекчимин. Иштин актуалдуулугу жөнүндө жеткиликти эле айтылды, ошондуктан мен теманын тандалышы, диссертанттын жеке сапаты тууралуу гана учкай токтоло кетейин: мындан он, он беш жыл мурун университеттин окумуштуулар кеңешинде айттым эле: “Арабызда жүргөн араб докторлорубуз кетип калса, араб тили боюнча адистерди биз кайдан алабыз; ошондуктан өзүбүздүн бүтүрүүчү балдардан, кыздардан араб тили боюнча илимий адистерди даярдай башташыбыз зарыл”. Мына эми максатыбыз акырындап жеткени отурабыз. Эми бир саясий-идеологиялык маселе бар: араб тили боюнча ондогон, жүздөгөн адистер чыгып, Куранды түзмө-түз араб тилинен которуп, салыштырып чыкса деген тилегим бар. Себеби Курандын сырткы формасы гана келип, ичиндеги руханий байлыгы жетпей, жетсе дагы тескери жетип калышы мүмкүн, ошондуктан араб тилдүү окумуштууларды көп чыгарсак деген тилегим бар. Сиздерге чоң ырахмат, адилеттүү пикиринерди айттыңар. Диссертантка келсек, абдан берилүү, зор жоопкерчилик менен иштеди. Өзү кыргыз тили, адабиятын мыкты окуп, текст түзгөндү мектептен эле үйрөнүп келиптир. Айрым учурда араб окутуучуларына кайрылып, маселенин терең жана так чечилишине умтулуп жатты. Дем алыш күндөрү дагы баш көтөрбөй иштеди. Айтор илимге болгон жөндөмүн айкындай алды. Ошондуктан иш сапаттуу аткарылып отурат, буга байланыштуу мен аны коргоого коюуга сунуш кылдым.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова: Урматтуу диссертациялык кеңештин мүчөлөрү, талкууга өтөлү. Филология илимдеринин доктору, профессор П. К. Кадырбековага сөз берилет.

Филология илимдеринин доктору, профессор П. К. Кадырбекова: Мен ишти толугу менен окуп чыктым. Менде оң пикирлер болду: 3-4-бапта абдан сонун талдоо жүргүзүлүптүр. Бардык анималисттик фразеологизмдер талдоодон сыртта калбаптыр. Мен жана суроо бердим эле багыт боюнча, ал суроого

жооп өзүнүздүн эле ишинизде жазылып турат үчүнчү бапта анималисттик фразеологизмдердин структуралык мүнөздөмөсү, ал эми 4-бапта семантикасы деп. Демек, сиздики структура-семантикалык багыт болот. Анималисттик фразеологизмдер англис тилинен жаныбар деп которулат да, ошондуктан зооним терминин алсаңыздар болмок, бул менин жеке оюм. Бирок тема бекилип калган. Жогоруда айтылгандай абдан жакшы иштегени көрүнүп турат, мен мындай диссертацияны көргөн эмесмин. Көлөмү көп эмеспи ошону карап коюңуздар. Тиркемеси абдан жакшы экен, тиркемени көрүп эле иш кандай экендигин билсе болот. Жакшы журналдарда макалаларыңыз чыккан экен ошолордун бардыгын көрсөтүп койсоңуз. Мисалы: Бюллетень науки и практики. Иш абдан жакшы жазылган, мен колдойм.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова: Кийинки сөз филология илимдеринин доктору, доцент Ч. С. Тулеевага берилет.

Филология илимдеринин доктору, доцент Ч. С. Тулеева: Я ознакомилась с вашим авторефератом, переведённым на русский язык. В переводе есть некоторые неточности, над которыми стоит поработать. Но я поддерживаю вашу работу на защите и признаю значительный объём проделанной работы.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова: Филология илимдеринин доктору, доцент А. Н. Сыдыковго сөз берилет.

Филология илимдеринин доктору, доцент А. Н. Сыдыков: Мен биринчи талкууга дагы катышкам. Ошол талкууда айтылган сын-пикирлер, ойлор жана эксперттер айткан ой-пикирлер эске алынып, иш бышып, жакшы деңгээлге жетип, биздин алдыбыга талкууга коюлуп жатат. Бул жагынан Элнуранын иш-араети өзгөчө көңүл бурууга арзыйт. Өзүнүздөр жакшы билесиздер, араб тилин кесип кылып жүргөндөр, кандидаттык деңгээлге жеткизгендер өтө сейрек кездешет. Жетекчиси айткандай, улам көбөйө бергени жакшы. Ислам дини абдан жакшы өнүккөн, азыр дагы өнүгүп жатат. Көпчүлүк убакта биздин диссертанттарыбыз салыштырууну адабий тилдин гана нормасында карап, бүгүнкү күндөгү гана араб тилин алып салыштырып жатышат. Аларга К. Момуналиев, К. Кошмоковдор дагы кирет. Биз салыштырып жатканда тотемдик нерселерге көңүл бурбай калат экенбиз, мисалы бизде тотемдик фразеологизмдер көп. Унутулуп калган илбирстер, кекилик, чил, улар деген куштарыбыз бар. Араб тилинде тоос куш. Бейиштин кушу болуп эсептелинет. Бизде жок болгондугуна байланыштуу башка куштарга салыштырылат. Курандын сүрөсүн кыргыздар кайсы тилден которсо дагы уй деп которуп койгон. 7-кылымда бул сөз тотем маанисинде колдонулган деп ойлойм. Дагы бир сүрө *кумурска* деп атылат. Ошондуктан Куран, хадистерди түшүнүш үчүн 7-кылымдагы араб тилин үйрөнүшүбүз керек. Жыйынтыктаганда, бул иш жакшы деңгээлде аткарылган. Бул сунуш-пикирлерди кийинки изилдөөлөрүндө эске алат деп ойлойм. Азыркы ишиндин даражасы филологиялык илимдердин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алууга толук жооп берет. Мен колдойм.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова: Рахмат, дагы ой-пикирлер барбы? Болбосо, мен толуктап кетейин. Мага дагы иш аябай жакты. Фразеология аябай кыйын бөлүм. Окуп баштаганда эле 1-бап кубандырды. Себеби, жалпы тили илиминдеги, түркологиядагы, кыргыз тил илиминдеги фразеология менен алектенген бардык окумуштуулар, салыштырма боюнча дагы Ф. Т. Андашева «Фразеологизмы – зоонимы в немецком и кыргызском языках» Б. Б. Нарынбаеванын «Француз жана кыргыз тилдеринин фразеологиялык дүйнө сүрөтү» ушул сыяктуу бардык салыштыруу жасагандар хронология тибинде жасалган. Эч ким калган эмес. Ал эми 3-4-баптарында структура бөлүмүндө структура, семантикада семантика каралган. Аябай жакшы бөлүнгөн. Бардыгы тыкан, так ашыкча эч нерсе жок. Илимий жетекчисине дагы ыраазычылык билдиребиз. Авторефератынын орусчасын жана жоболорду ондоо керек. Талдоо критерийлерин тактоо керек. Толук, жарым-жартылай деген терминдерди карап чыгыңыз. Эң кыйын тема алган жана максатына жетти деп ойлойм. Диссертация НАКтын талаптарына толук жооп берет. Коргоого сунуштайм.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова: Урматтуу кесиптештер, баарыңыздардын ой-пикирлериңизди жана эксперттерин ой-пикирлерин уктук.

Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» деген темада 10.02.20 – тектештирме-

тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин ачык коргоого кабыл алынсын деп добушка коёлу.

“Макул” – 11, “каршы” – жок. “калыс жок”.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова: Жетектөөчү мекемени жана расмий оппоненттерди бекитүү боюнча сунуштун негизинде.

Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасы сунушталат: 714000, Кыргыз Республикасы, Ош ш., Ленин көч., 331.

Биринчи расмий оппонент – Нарынбаева Бактыгул Борбиевна филология илимдеринин доктору, доцент Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Кыргыз-Кытай факультетинин кытай тили жана адабияты билим берүү программасынын профессору.

Экинчи расмий оппонент – Чинлода Мадина Сулеймановна филология илимдеринин кандидаты, Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин (Бишкек, Кыргызстан), А. Орусбаев атындагы орус тили институтунун, илимий жана инновациялар бөлүмүнүн башчысы.

Коргоо күнү 2025-жылдын 26-сентябрь саат 13:00 коюлду. Добуш берип койсоңузда.

“Макул” – 11, “каршы” – жок. “калыс жок”.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова: Талкууга катышып бергениңиздер үчүн рахмат. Анда чечим чыгарсак Д 10.24.699 диссертациялык кеңешинин кезектеги кеңешмеси жогоруда айтылгандарды угуп жана талкуулап, төмөнкүдөй

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1.1. Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» деген темадагы изилдөөсү диссертант тарабынан толук аткарылып бүткөн жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясы тарабынан кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарга жооп берген иш деп эсептелсин.

1.2. Буудайбекова Эльнура Шейшенбековнанын «Кыргыз жана араб тилдериндеги анималисттик фразеологизмдердин семантика-структуралык табияты» аттуу 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши коргоого сунушталсын.

1.3. **Жетектөөчү мекеме катары:** Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасы сунушталат: 714000, Кыргыз Республикасы, Ош ш., Ленин көч., 331.

Биринчи расмий оппонент – Нарынбаева Бактыгул Борбиевна филология илимдеринин доктору, доцент Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Кыргыз-Кытай факультетинин кытай тили жана адабияты билим берүү программасынын профессору.

Экинчи расмий оппонент – Чинлода Мадина Сулеймановна филология илимдеринин кандидаты, Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин (Бишкек, Кыргызстан), А. Орусбаев атындагы орус тили институтунун, илимий жана инновациялар бөлүмүнүн башчысы белгиленсин (10.02.20).

Коргоо күнү: 2025-жылдын 26-сентябры

Добуш бергендер: “макул” – 11, “каршы” – жок.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Ч. К. Найманова: Урматтуу диссертациялык кеңештин мүчөлөрү, бүгүнкү кеңештин отуруму жабылды! Баарыңыздарга чоң рахмат!

Диссертациялык кеңештин төрайымы,
филология илимдеринин доктору, профессор

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты, доцент

Ч. К. Найманова

Н. Б. Джаркинбаева